

lyčių lygybė

politikos, teorijos, strategijos

Turinys

Ižangos žodis ...	2
Lietuvos lyčių lygių galimybių politika ...	9
Socialinės lyties samprata ...	13
Debatai dėl lyčių lygybės sampratos ...	21
Socialinis skirtumų ir nelygybės konstravimas ...	25
Lytis ir kiti struktūrinės nelygybės aspektai ...	29
Socialinė įvairovė ir moksliniai jos analizės požiūriai ...	35
Kritinis mąstymas ...	41
Kam suteikiama teisė formuoti lyčių lygybės politiką? ...	47
Viešo ir privataus priešprieša ...	49
Kritinė struktūrinė dokumentų analizė ...	53
Lyčių (ne)lygybė politikoje ...	59
Lyčių lygybė ir (ne)apmokamas darbas: teorinės ir praktinės įžvalgos ...	65
Smurto problematika ...	69
Išvados ...	72
Literatūra ...	75

Įžangos žodis

Lyčių aspekto integravimo (angl. *gender mainstreaming*) strategija buvo priimta Jungtinių Tautų moterų konferencijoje 1995 metais. Lyčių aspekto integravimas – tai darbas, orientuotas į ilgalaikę visuomenės vystymo(si), plėtros ir augimo perspektyvą. Tvarių rezultatų jis duoda tik tuomet, kai vykdomas nuosekliai ir sistemingai.

Lyčių aspekto integravimo nauda

Formuojant politiką tampa svarbus žmogus

Sprendimų priėmėjai turi įvertinti formuojamos politikos poveikį įvairių socialinių grupių gyventojams – moterims ir vyrams, todėl ji tampa veiksmingesnė.

Valdymas tampa kokybiškesnis

Lyčių aspekto integravimas praplečia politikos suvokimą ir parodo, kad tariamas neutralumas iš tiesų reiškia aklumą, moterų ir vyrų padėties skirtumą nesuvokimą.

Sudarius sąlygas dalyvauti ir moterims, ir vyrams, veiksmingiau panaudojami žmonių išteklių

Tik subalansuotas ir pilnavertis moterų bei vyrų dalyvavimas visose gyvenimo srityse gali užtikrinti darnią visuomenės plėtrą.

Lyčių lygybę paverčia neatsiejama dominuojančio politinio diskurso ir praktikos dalimi

Parodo, kad lyčių lygybė yra ne „tuščias pramanas“, o svarbi darnaus visuomenės gyvenimo sąlyga.

Atsižvelgia į moterų ir vyrų patirties įvairovę

Gana dažnai priemonės lygioms galimybėms užtikrinti skiriamos tik moterims, kalbant apie jas kaip apie homogenišką grupę. Tačiau siekiant veiksmingos politikos būtina atsižvelgti į skirtingą įvairioms socialinėms grupėms priklausančių moterų ir vyrų padėtį (pavyzdžiui, migrantės moteris, senovo amžiaus vyrus, kaimo moteris, neįgalius vyrus ir t.t.).

Lyčių aspektai gali būti integruojami remiantis skirtingais metodais. Tačiau nepriklausomai nuo to, kuris iš jų bus pasirinktas, siekiant produktyvaus ir prasmingo darbo, jį atliekantys žmonės privalo turėti bazinių žinių lyčių lygybės klausimais.

Be to, svarbu, kad lyčių lygybės požiūriu būtų vertinama visa institucijos veikla ir kad šis darbas būtų atliekamas sistemingai. Tik taip galima suformuoti socialinio teisingumo ir lygybės nuostatomis grindžiamos visuomenės pagrindus.

1 etapas: Bazinės žinios

Lyčių aspekto integravimo darbas sėkmingai vyksta tik tuomet, kai institucijos darbuotojai – tiek vadovai, tiek pavaldiniai – turi bazinių žinių lyčių lygybės klausimais ir yra susipažinę su valstybine lyčių aspektų integravimo strategija. Todėl svarbu reguliariai rengti mokymus apie valstybinę moterų ir vyrų lygybės politiką, lyčių teoriją ir lyčių aspekto integravimo klausimus.

2 etapas: Veiksmų analizė

Įgijus bazinių žinių lyčių aspekto integravimo klausimais, svarbu išsiaiškinti, ar institucija yra pasirengusi pokyčiams: ar personalas suvokia

lyčių aspekto integravimo į institucijos procedūras naudą ir ar yra noras ką nors keisti. Tiriant situaciją gali padėti šie klausimai:

- Kas būdinga lyčių lygybės nuostatų paisančioms institucijos procedūroms?
- Kuo jos naudingos, kaip gerina procedūrų kokybę?
- Kokį poveikį tai daro atliekamam darbui?

Kai yra noras, atrandami ir būdai tikslui pasiekti. Todėl svarbu žinoti, ar darbuotojai ir vadovai tikrai nori sukurti lyčių požiūriu nediskriminuojančias procedūras:

- Kas galėtų paskatinti tai daryti?
- Kokios iškyla kliūtys?

3 etapas: Planavimas ir organizavimas

Lyčių aspekto integravimo sėkmė didžiaja dalimi priklauso nuo politinės valios. Todėl svarbu, kad šį darbą organizuotų vadovai – pateiktų nurodymus, išaiškintų, kaip darbui bus vadovaujama, kaip jis bus organizuojamas ir vykdomas. Planuojant lyčių aspekto integravimo strategiją svarbu išsiaiškinti:

- Ar pateikti nurodymai „iš viršaus“?
- Ar numatyti lyčių aspekto integravimo tikslai?
- Kaip vertinama šio darbo sėkmė?
- Kaip paskirstomi ištekliai?
- Ar šis darbas yra tęstinių institucijos priemonių dalis?
- Ar numatyti mokymai lyčių teorijos ir lyčių lygių galimybių analizės metodų klausimais?
- Ar atrinkti institucijos darbo pobūdį atitinkantys lyčių aspekto integravimo metodai ir procedūros?
- Kaip šis darbas koordinuojamas?
- Kaip padedama jį vykdyti pavaldiniams?

4–6 etapai: Procedūrų aprašas, tyrimas, analizė

Įvertinus institucijos vadovų ir pavaldinių pasiryžimą integruoti lyčių aspektus, svarbu įvertinti procedūras ir jų tikslus. Tai padeda nuspręsti, kas turi būti nagrinėjama, ir nutarti, ką reikia tobulinti.

Procedūrų aprašas

Kurdami procedūrų aprašą išsiaiškinkite:

- Kas norima atlikti?
- Kaip atliekami veiksmai gali padėti pasiekti lyčių lygybės tikslų?
- Nuo ko reikėtų pradėti?

Tyrimas ir analizė

Remdamiesi procedūrų aprašu įvertinkite, kaip galima būtų atlikti lyčių lygybės analizę:

- Kas yra institucijos vykdomų procedūrų tikslinė grupė?
- Kokia jos sudėtis lyčių požiūriu?
- Kaip ištekliai paskirstomi moterims ir vyrams?
- Kokios pastebimos tendencijos lyčių požiūriu?
- Kokių padarinių konkrečių procedūrų vykdymas turės moterims ir vyrams?

Tikslų ir priemonių formulavimas

Procedūrų aprašas ir atlikta analizė yra svarbūs formuojant institucijos veiksmų planą, apibrėžiantį tikslus, rodiklius ir priemones, padedančias siekti didesnės moterų ir vyrų lygybės. Jį sukurti padės atsakymai į klausimus:

- Kokių bus siekiama rezultatų?
- Kaip tai bus daroma?
- Kaip bus nustatoma, kad vykdomas darbas davė rezultatų?

7 etapas: Priemonių įgyvendinimas

Apibrėžus veiksmų planą svarbu įgyvendinti priemones, padėsiančias siekti lyčių lygybės institucijoje.

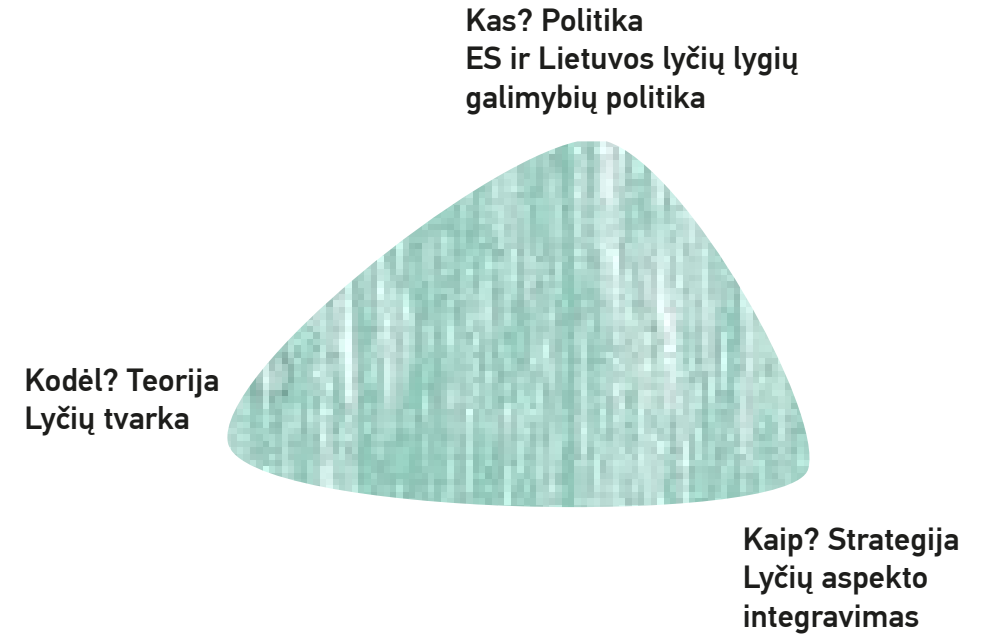
8 etapas: Rezultatų įvertinimas

Įgyvendinus numatytas priemones labai svarbu įvertinti pasiektus rezultatus ir nuosekliai tęsti pradėtą darbą. Žemiau pateikti klausimai gali padėti tai padaryti:

- Ar pasiekti iškelti tikslai?
- Kokie atlikto darbo rezultatai?
- Kaip institucijoje apskaičiuojama atlikto darbo kokybė?
- Ko buvo išmokta?
- Kaip galima užtikrinti teigiamų pokyčių tąsą?
- Ko galima išmokti iš klaidų ar neigiamų rezultatų?
- Koks kitas žingsnis?
- Kaip užtikrinti rezultatų ir patirties sklaidą institucijoje?
- Kaip užtikrinti rezultatų stabilumą?
- Kaip galima būtų atšvęsti / paminėti / paviešinti savo pergalę?¹

Lyčių aspekto integravimo darbas negalės vykti sklandžiai, jeigu jį įgyvendinantys žmonės neturės pagrindinių žinių apie Europos Sąjungos ir Lietuvos lyčių lygių galimybių politiką, lyčių teoriją ir lyčių aspekto integravimo strategijos ypatumus.

¹ Gender Mainstreaming Manual 2007

Todėl svarbu periodiškai gilinti žinias lyčių lygių galimybių, lyčių teorijos, Europos Sąjungos, Lietuvos lyčių lygybės politikos ir integravimo strategijos klausimais. Darbuotojams jos sustiprins motyvaciją, o vadovams padės priimti strategiškai svarbius sprendimus.

Lietuvos lyčių lygių galimybių politika

Lietuvos Respublikos įstatymai užtikrina kiekvieno asmens apsaugą nuo diskriminacijos dėl lyties.

Konstitucijos 29 straipsnis skelbia, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, jas atstovaujantiems pareigūnams visi asmenys lygūs; draudžiama varžyti teises ar teikti privilegijų žmogui dėl jo ar jos lyties, „rasės“, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

- *Darbo kodekse* įtvirtinta darbo teisės subjektų lygybė, nepaisant jų lyties, lytinės orientacijos, „rasės“, tautybės, kalbos, kilmės, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, santuokinės ir šeiminių padėties, amžiaus, įsitikinimų ar pažiūrų, priklausomybės politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms, aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis².
- *Valstybės tarnybos įstatymas* įpareigoja valstybės tarnautojus vienodai tarnauti visiems gyventojams, nepaisant jų tautybės, „rasės“, lyties, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religinių įsitikinimų bei politinių pažiūrų, teisingai spręsti prašymus, nepiktnaudžiauti suteiktomis galiomis ir valdžia³.

² Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Žin., 2002, Nr. 64-2569. Aktuali redakcija nuo 2011.01.01, http://skelbimas.lt/istatymai/darbo_kodeksas.htm

³ Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Žin., 1999, Nr. 66-2130, http://skelbimas.lt/istatymai/valstybes_tarnybos_istatymas.htm

- *Švietimo įstatyme* yra įtvirtintas lygių galimybių principas – švietimo sistema yra socialiai teisinga, užtikrina asmens teisių įgyvendinimą, kiekvienam asmeniui ji laiduoja švietimo prieinamumą, bendrojo išsilavinimo bei pirmosios kvalifikacijos įgijimą ir sudaro sąlygas tobulinti turimą kvalifikaciją ar įgyti naują⁴.
- *Sveikatos sistemos įstatyme* nustatyti sveikatinimo veiklos reguliavimo principai, vienas kurių yra asmens teisė turėti kuo geresnę sveikatą, nepriklausomai nuo jo ar jos lyties, „rasės“, tautybės, pilietybės, socialinės padėties ir profesijos⁵.
- *Socialinę apsaugą reglamentuojantys įstatymai* (Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų, Gyventojų pajamų garantijų, Valstybinio socialinio draudimo pensijų ir kiti), specialūs įstatymai dėl išmokų ligos, motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe atvejais garantuoja socialinę apsaugą tiek moterims, tiek vyrams.
- *Baudžiamojo kodekso* 169 ir 170 straipsniai draudžia diskriminaciją dėl lyties. Jų nesilaikymas užtraukia baudžiamąją atsakomybę⁶.
- Realią galimybę ginti žmogaus teises nuo diskriminacijos apraiškų suteikia du specialūs administraciniai įstatymai: 1999 metais įsigaliojęs Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas⁷ ir 2005 metais įsigaliojęs Lygių galimybių įstatymas⁸, kurie yra vienodi tiek sąvokomis, tiek savo taikymo sritimis, t.y. apima darbo, švietimo ir prekių bei paslaugų teikimo sritis.

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 3 straipsnyje ir *Lygių galimybių įstatymo* 5 straipsnyje nurodoma, kad valdžios ir valdymo institucijos pagal kompetenciją privalo užtikrinti, kad visuose jų rengiamuose ir priimamuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės ir lygios teisės bei galimybės, nepaisant lyties, „rasės“, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos. Valdžios ir valdymo institucijos taip pat privalo rengti ir įgyvendinti programas ir

4 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Žin., 2011.03.31, Nr. 38, Publ. Nr.: 1804, http://www.skelbimas.lt/istatymai/svietimo_istatymas.htm

5 Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. Žin., 1998, Nr.112-3099 (1998.12.23), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259520

6 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Žin., 2000.10.25, Nr. 89-2741, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555

7 Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. Žin., 1998, Nr. 112-3100, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=276095

8 Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Žin., 2003-12-05, Nr. 114-5115, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=222522&p_query=&p_tr2=

priemonės, skirtas lygioms galimybėms užtikrinti. Tai – labai reikšmingos įstatymo nuostatos, įvertinančios tai, kad lyčių aspekto integravimas yra platesnė sąvoka, nei teisinėmis normomis įtvirtintas diskriminacijos draudimas, kurio nepakanka siekiant lyčių lygybės tikslų.

Greta teisinio diskriminacijos draudimo lyčių lygybei pasiekti svarbūs yra ir kiti veiksniai, kurių diskriminacijos draudimo nuostata neapibrėžia. Pavyzdžiui, pozityvios priemonės, aktyvus vyrų dalyvavimas vaikų priežiūroje, smurto lyties pagrindu prevencija, stereotipų kaita, reprodukcinį teisių užtikrinimas, sėkmingas šeimos ir darbo derinimas.

Todėl svarbu nuosekliai įgyvendinti programas, kurios laiduotų nuostatų kaitą ir padėtų įtvirtinti demokratines vertybes. Lietuvoje prielaidos struktūrinėms visuomenės permainoms buvo sukurtos 2003 metais, pradėjus įgyvendinti *Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programą*⁹. Tačiau jų realizavimo sėkmė didžiąja dalimi priklauso nuo to, kaip priemonės įgyvendinantys žmonės suvokia programoje keliamus tikslus, kokiais būdais siekia jų įgyvendinimo ir į kieno interesus atsižvelgia, priimant vienus ar kitus sprendimus.

9 2003–2004 metais buvo priimta pirmoji, 2005–2009 metais – antroji, 2010–2014 metais – trečioji *Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos* programa.

Socialinės lyties samprata

Formuojant ir įgyvendinant lyčių aspekto integravimo politiką daugelio pasaulio valstybių dokumentuose vartojama sąvoka socialinė lytis (*a gender*) aiškinama ir vertinama skirtingai. Tai, viena vertus, susiję su kalbiniais iššūkiais, verčiant *a gender* sąvoką į nacionalines kalbas¹⁰, antra vertus, su politiniais tikslais, siekiant kurių rengiami dokumentai. Tokie aiškinimo skirtumai daro didelį poveikį įgyvendinamų reformų veiksmingumui – vienu atveju lyčių nelygybės apraiškos gali būti pašalintos bent iš dalies, kitu – diskriminacinės normos, kurias siekiama keisti, tik dar labiau įtvirtinamos. Todėl formuojant lyčių aspektus integruojančią politiką ar įgyvendinant ją, svarbu suvokti, kad socialinės lyties, kaip ir kitų sąvokų (pavyzdžiui, žmogaus teisės, šeima, lygios galimybės) prasmė yra nuolatinių ginčų, kuriuos iššaukia kintantys kontekstai, objektas¹¹ ir reikia kritiškai ieškoti atsakymo į klausimą, *kas yra integruojama, kai teigiama, kad integruojami lyčių aspektai?*¹²

¹⁰ Vienose šalyse sąvoka *gender* nėra verčiama, siekiant išsaugoti su ja siejamą prasmų spektrą. Tačiau kyla pavojus, kad nepakankamai informuotam žmogui bus sunku suprasti, apie ką kalbama. Kitose, pavyzdžiui, lietuvių kalboje, ieškoma atitikmenų nacionaliniame žodyne ir vartojamos biologinės lyties ir socialinės lyties sąvokos. Tačiau mūsų kalboje lyties samprata yra glaudžiai susieta su biologija, todėl net ir žodžių junginio socialinė lytis prasmės siejamos su gimtimi.

¹¹ Bacchi, Evelin 2004. Gil 2007.

¹² Bacchi, Evelin 2010.

Socialinės lyties sąvokos atsiradimo istorija siejama su politiniais antrosios feminizmo bangos įvykiais¹³ – masiniais moterų protestais ir judėjimu – skatinusiais plėsti ir tobulinti sąvokų aparatą, leidžiantį taikliau atspindėti ir permąstyti moterų patirtis bei jų nelygybę lemiančius socialinius veiksnius¹⁴. Anglų kalboje sąvokos *a sex* ir *a gender* buvo atskirtos, pabrėžiant biologinių ir socialiai sukonstruotų lyties aspektų skirtumus. Socialinės lyties sąvoką pradėta vartoti politikos analizei, atskleidžiant vyraujančių vyriškumo ir moteriškumo normų poveikį moterų gyvenimui. Konceptualus biologinių ir socialinių lyties aspektų atskyrimas padėjo, pavyzdžiui, pagrįsti nuostatą, kad išimtinai moterims visuomenės skiriama globos pareiga nėra susijusi su prigimtimi, o moterų ir vyrų fizinių ir reprodukcinų funkcijų skirtumai neturėtų būti laikomi kliūtimi renkantis darbo ir įvairias visuomeninės veiklos sritis¹⁵.

Anglų kalboje sąvokos *a sex* ir *a gender* buvo atskirtos, pabrėžiant biologinių ir socialiai sukonstruotų lyties aspektų skirtumus. O socialinės lyties sąvoką pradėta vartoti politikos analizei, atskleidžiant vyraujančių vyriškumo ir moteriškumo normų poveikį moterų gyvenimui.

¹³ Antrosios feminizmo bangos pradžia laikomi 1968 metai.

¹⁴ Rosalinda Gill pažymi, kad kol nebuvo sukurtos sąvokos seksizmas ir seksualinis priekabiavimas, moterų turėjo sunkumų kalbėti apie svarbius savo patirties aspektus, tai ką Betty Friedan (1963) pavadino „problema be pavadinimo“.

¹⁵ Mitchell 2004.

1960–1970 metais pasirodžiusiuose teoriniuose veikaluose socialinės lyties sąvoka buvo plačiai vartojama permąstant visuomenėje vyraujančius lyčių stereotipus ir socializacijos procesus. Sisteminius moterų ir vyrų elgesio skirtumus lyčių vaidmenų teorija pradėjo aiškinti socialinių lūkesčių, o ne biologinių veiksnių skirtumais. Anksčiau socialinis spaudimas moterims būti „išraiškingomis, ekspresyviomis“, o vyrams – „instrumentiškais“ vertintas kaip tobulo partnerystės prielaida. Tačiau lyčių vaidmenų teorijos kūrėjai tokioje vienpusiškoje vyrų ir moterų socializacijoje įžvelgė neigiamą, tiek vienų, tiek kitų likimus žalojančią poveikį.

Ilgainiui pasigirdo raginimai moterims siūlyti „iššūkį metančias“ alternatyvas (pavyzdžiui, galimybę įgyti inžinieriaus išsilavinimą, siekti karjeros tikslų, gamtos mokslų srityje ar vadyboje). Buvo inicijuotos specialios programos, padedančios joms įgyti žinių ir patirties, būtinų sėkmingai integruojantis „vyriškuose“ ekonomikos sektoriuose. Tačiau šis požiūris sulaukė kritikos, suabejojus, ar tikslinga siekti, kad moterys „būtų kaip vyrai“. Raginta išryškinti moterų „skirtingumą“¹⁶, siejant jį su motinystės patirtimi. Kiek vėliau dėmesys atkreiptas į tai, kad moterų „skirtingumo“ pabrėžimas tik įtvirtina vyro kaip socialinės ir kultūrinės normos poziciją, grindžiamą nelygiaverčiais galios santykiais, todėl tiek „iššūkį metančios“ alternatyvos, tiek „skirtingumą“ akcentuojantis diskursas moteris (jų patirtis) konstruoja kaip problemą, kuri turi būti sprendžiama, nekvestionuojant struktūrų, kuriančių sisteminės diskriminacijos prielaidas.

Formuojantis lyčių teorijai socialinės lyties sąvoka buvo siejama išskirtinai su moterų, kurios turi slėpti, neigti ar švęsti savo „savitumus“, patirtimis. Tačiau ilgainiui toks požiūris sulaukė kritikos. Jis netenkino tiek mokslininkų, siekusių teoriškai apmąstyti vyrų patirtis ar vyriškumo normas¹⁷, tiek teoretikų, kritikavusių polinkį kategoriją „moteris“ vartoti kaip nekintančią ir universalią (neįvertinančią egzistuojančių skirtumų)¹⁸. Vyriškumo klausimus nagrinėję autoriai dirbo keliomis kryptimis. Vieni gilinosi išimtinai į vyrų gyvenimo ypatumus ar kaltino feministes vyrų engimu, kiti atkreipė dėmesį į problemas, kurias lyčių sistema sukelia ir vyrams, ir moterims¹⁹. Ypač reikšmingu žingsniu tapo „hegemoninio vyriškumo“ sąvokos pasitelkimas analizei, parodant, kad vyriškumai, apie kuriuos reikia kalbėti daugis-

¹⁶ Ferguson 1984, Chodorow 1978, Gilligan 1982, Irigaray 1985.

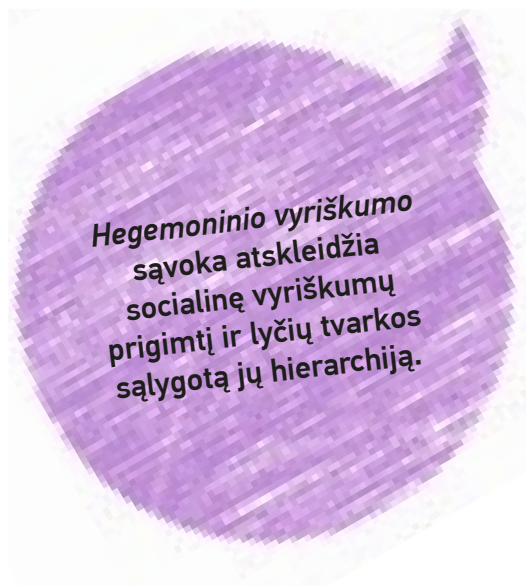
¹⁷ Collinson ir Hearn 1994

¹⁸ Spelman 1988; Scott 1990.

¹⁹ Hearn 1992; Kerfoot ir Knights 1996.

kaitoje, yra socialinės prigimties, o egzistuojanti lyčių tvarka naudinga tik tam tikrai nedidelei grupei vyrų²⁰.

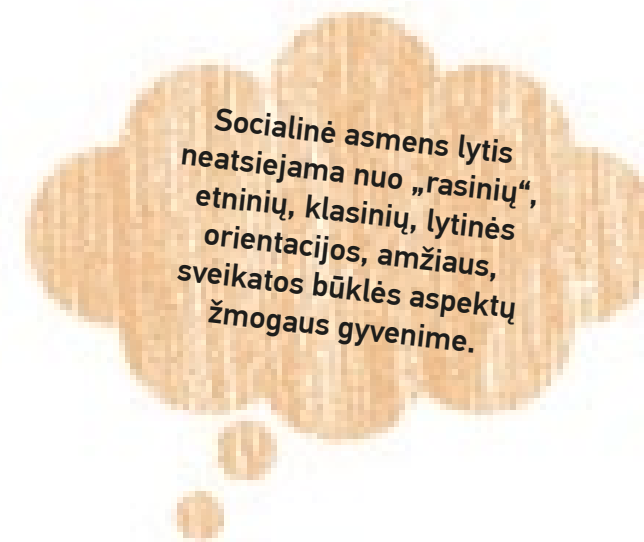
Griežtos kritikos sulaukė ir moterims „būdingų skirtumų“ paieškos. Mokslininkės atskleidė, kad „rasė“, socialinė klasė ir lytinė orientacija daro skirtingą poveikį moterų patirčiai²¹. Jos klausė, ką reiškia būti moterimi, motina ir darbininke, jeigu, pavyzdžiui, esi juodaodė, kinė ar lesbietė heteronormatyvioje baltųjų visuomenėje?²² Socialinės lyties sąvokos vartojimui būdingo universalumo ir etnocentriškumo kritika paskatino ir šiandien aktualumo neprarandančius teorinius ir politinius debatus apie socialinės lyties ir kitų asmens tapatybės aspektų sąveiką.

²⁰ Carrigan et al 1985, Connell 1987, Connell 1995.

²¹ Spelman 1988.

²² Hull et al 1982; Sandoval 1991; Bulbeck 1998.

Teorinių debatų įkarštyje kritikuojama buvo ne tik universali sąvokos „moteris“ samprata, bet ir neistoriškas sąvokos „lytis“ (*sex*) vartojimas. Judit Butler tvirtino²³, kad biologinės ir socialinės lyties (*a sex / a gender*) skirtis nėra tvari, nes priešingai nei manoma, ne biologinė lytis (*a sex*) sąlygoja socialinę lytį (*a gender*), o socialinė lytis konstruoja biologinę. Jų santykį apibrėžia išimtinai politiniai veiksniai, nes kūnas apmąstomas tik susiformavus diskursui, lemiančiam mūsų žinias apie kūną. Socialinę lytį, norėdama pabrėžti tapsmo momentą, J. Butler aiškino kaip „vykdymą“ – rutiną, pasikartojančių veiksmų efektą.

Papildydama akademines diskusijas socialinės ir biologinės lyties sampratos klausimais, Toril Moi²⁴ išsakė nuomonę, kad socialinės lyties sąvokos reikėtų atsisakyti, pirmenybę teikiant „gyvam kūnui“. Ji tvirtino, kad kiekvienas asmuo yra savita(s), turi skirtingų galimybių ir troškimų, todėl svarbu išvengti skirstymo į ribojančias kategorijas pagal „socialinę lytį“, „rasę“, „lytinę orientaciją“, patirtis išspraudžiančias į varžančius, tapatybių hierarchija pagrįstus rėmus. Tačiau Iris Marion Young, pritar-dama raginimui daugiau dėmesio skirti „gyvam kūnui“ (*a lived body*) išvengiant bio-

²³ Butler 1990.

²⁴ Moi 1999.

loginės ir socialinės lyties priešpriešinimo, pabrėžė²⁵, kad socialinės lyties (*a gender*) sąvoka yra būtina nagrinėjant moterų politinius poreikius ir įgyvendinamas priemones. Todėl, jos nuomone, norėdami suvokti galios santykių prigimtį ir mesti iššūkį diskriminacijai ar nelygybei, teoretikai privalo lytį vertinti kaip socialinę struktūrą.

Apibendrinamos T. Moi ir I. M. Young diskusija, C. Bacchi ir J. Evelin²⁶ atkreipė dėmesį į abiejų mokslininkų argumentams būdingą trūkumą. Biologinę ir socialinę lytį jos nagrinėja kaip nekintančias, priešpriešinamas kategorijas, o ne išgyvenamą, tęstinį ir nenuspėjamą *procesą*. T. Moi apmąsto „gyvą“, bet ne „gyvenantį“ kūną, sukurdamą nesibaigiančio proceso baigtinumo iliuziją. Tuo tarpu I. M. Young, kalbėdama apie objektyviai egzistuojančias nelygybės struktūras, vartoja vientisumą ir sustabarėjimą išreiškiančias metaforas, kurios neperteikia galios santykiams būdingos asimetrijos, fragmentiškumo ir neužbaigtumo.

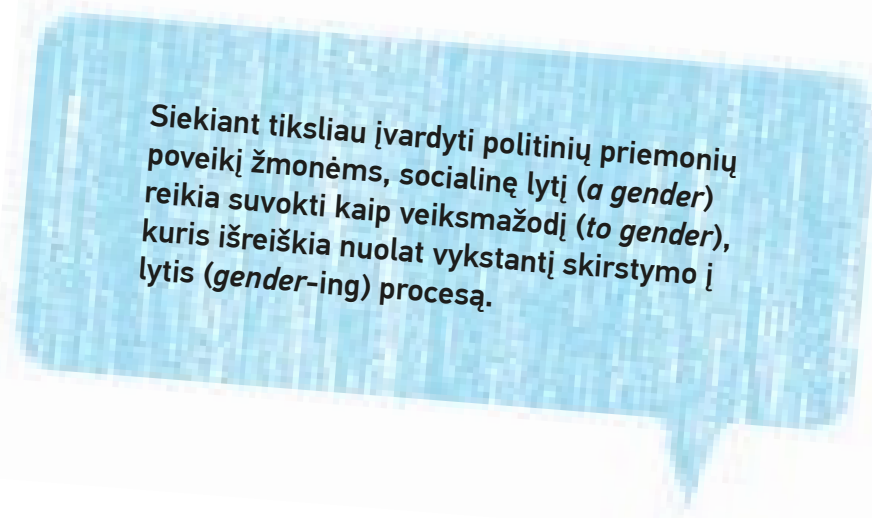
C. Bacchi ir J. Evelin manymu, reikalingos ne tiek lyčių struktūras aprašančios teorijos, kiek teoriniai instrumentai, padedantys atskleisti nuolatinį „skirstymo į lytis“ vyksmą – institucinius, organizacinius procesus, kurie sukuria asimetriją ir nelygybę pagrįstus galios santykius. Socialinės lyties sąvoką mokslininkės ragina permąstyti kaip veiksmą, o ne daiktavardį, nes vartojama kaip daiktavardis *a gender*²⁷ sąvoka, lygiai kaip „rasė“ ar „negalia“, įprasmina žmogui priskiriamą pastovią savybę. Todėl, pavyzdžiui, kalbama apie „žmones su negalia“, užuot pasigilinus, kaip instituciniai mechanizmai kuria neįgalumo situacijas²⁸. Suvokta, kaip veiksmo *to gender* sąvoka įprasmina nesibaigiantį įlytinimą (*gender-ing*), kai reaguodamas į galia ir privilegijomis pagrįstus santykius, kūnas išreiškia nuolat kintančių procesų poveikį žmonėms. Pasak mokslininkų, įlytinimas pabrėžia „darymą“, be kurio lyčių kategorijos tiesiog neegzistuoja, todėl socialinę lytį reikia suprasti kaip *ženklavimo vyksmą*, o ne asmens savybę.

²⁵ Young 2002.

²⁶ Bacchi, Evelin 2010.

²⁷ Anglų kalboje *a gender* reiškia daiktavardį, o *to gender* – veiksmą.

²⁸ Fulcher 1989.

Siekiant tiksliau įvardyti politinių priemonių poveikį žmonėms, socialinę lytį (*a gender*) reikia suvokti kaip veiksmą (*to gender*), kuris išreiškia nuolat vykstantį skirstymo į lytis (*gender-ing*) procesą.

Nėra lyčių požiūriu neutralios politikos, todėl lyčių aspektus įvertinanti analizė turi būti vykdoma tol, kol įgyvendinamos priemonės. Nagrinėjant strategijas svarbu nustatyti veiksmus, kurie vienus „skirtumus“ paverčia pranašumais, o kitus – ne-nauda, nors turėtų formuoti politiką, kurioje skirtumai netampa diskriminacijos priežastimi.

Politiką formuojantys sprendimų priėmėjai, pilietinės visuomenės atstovai ir mokslininkai dažnai skirtingai suvokia lyčių lygybės reikšmes. Todėl svarbu atminti, kad lyčių lygybės sąvoka gali turėti tiek prasmų, kiek esama skirtingų požiūrių debatuose.

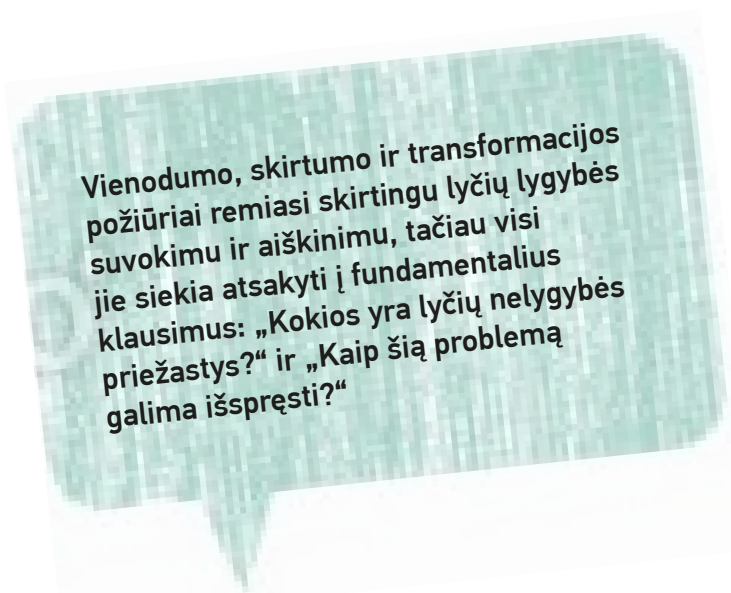
Debatai dėl lyčių lygybės sampratos²⁹

Lyčių lygybė – taip pat yra sąvoka, dėl kurios netyla ginčai. Jų paprastai nepastebime, nes politiniai dokumentai linkę pabrėžti realybę harmonizuojančius aspektus. Tačiau feminizmo teorijoje niekad netilo (ir tebevyksta) diskusijos dėl lyčių lygybės prasmų, kurios šiandien toliau generuoja dilemas ir klausimus: Kodėl lyčių nelygybė laikoma problema? Koks galėtų būti šios problemos sprendimas? Ar siekiama lygybės? O gal skirtumo? Arba įvairovės?

Nagrinėdami debatus apie tai, kaip kurti visuomenę, kurioje nėra lyčių dominavimo ir priespaudos, mokslininkai išskiria tris pagrindinius požiūrius į lyčių lygybę, atsiskleidžiančius įvairiose politinėse priemonėse. Lyčių lygybės gali būti siekiama pabrėžiant, kad žmonės yra vienodi, teigiant moterų skirtingumą arba transformuojant įtvirtintas moteriškumo, vyriškumo normas ir standartus. Pirmasis požiūris siejamas su lygių galimybių strategija. Remiantis antruoju, kaip viena iš priemonių siūlomi pozityvūs veiksmai. Tuo tarpu lyčių aspekto integravimo strategija

²⁹ Skyrius parengtas pagal Verloo M., Lombardo E. (2007) 'Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing a Critical Frame Analysis Approach', *Multiple Meanings of Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest: CU Press.

grindžiama trečiaja lyčių lygybės samprata³⁰. Akademinėje literatūroje šie požiūriai dar vadinami „įtraukimu“ (*inclusion*), „apvertimu“ (*reversal*) ir „pakeitimu“ (*displacement*), arba atitinkamai vienodumu, skirtumu ir transformacija³¹.

Vienodumo (*įtraukimo*) požiūriu lyčių nelygybės problema kyla dėl to, kad moterys išstumiamos iš politinės sferos. Todėl siūloma jas įtraukti į esamą sistemą remiantis nuostata, kad kiekvienas asmuo, nepriklausomai nuo lyties, turi būti traktuojamas pagal tuos pačius principus, normas ir standartus ir turi turėti tokias pat teises ir galimybes, kurias turi vyrai. Remiantis vienodumo požiūriu dominuojančios vyriškumo normos nėra kritikuojamos. Todėl ši, su liberalaus feminizmo tradicija siejama pozicija sulaukė griežtos kritikos dėl nepajėgumo mesti iššūkį

³⁰ Rees 1998; Walby 2005; Squires 2005; Verloo 2005a.

³¹ Squires 1999; 2005.

dominuojančioms patriarchalinėms vertybėms ir siekio formuoti socialinės lyties požiūriu neutralų pasaulį, kuriame moterys vertinamos taip, tarsi jos būtų vyrai³².

Skirtingumu (*apvertimu*) grįstas požiūris, priešingai, problemą mato vyriškumo normų dominavime, kurias moterys turi arba imituoti, arba prisitaikyti³³. Todėl siūloma keisti politiką ir įtvirtinti nehegemonines (moterų) tapatybes, kurios aiškiamos kaip esančios kitokios nei normatyvinė vyro tapatybė ir kultūra. Ši teorinė perspektyva paskatino pozityvių priemonių idėją, kai formuojant įdarbinimo, paaukštinimo ir dalyvavimo kriterijus sprendimus priimančiose institucijose, buvo patariama atsižvelgti į socialinę asmens lytį. Teoriniame diskurse šis požiūris siejamas su radikaliuoju ir kultūriniu feminizmu³⁴.

Remiantis transformacijos (*pakeitimo*) vizija, būdinga postmodernaus feminizmo pozicijai, kritikuojama visa lyčių tvarka, o ne tik moterų išstūmimas ar vyrų normos įtvirtinimas. Todėl siūloma permąstyti ją formuojančius politinius diskursus ir integruoti įvairovės politikos aspektus. Transformuojanti lyčių lygybės vizija, pasak Judith Squires³⁵, ypač aktuali kuriant lyčių aspekto integracijos strategijas, nes, pabrėždama kaitą, ji skatina nuolat permąstyti vyraujančių kategorijų prasmes. Mieke Verloo pabrėžia³⁶, jog siekiant esminių permainų viešą diskursą apie lyčių lygybės prasmes būtina atverti platesniems debatams, įvairovės aspektus siejant su įgalinimu. Tuo tarpu Silvia Walby atkreipia dėmesį³⁷, jog įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją, svarbu atsižvelgti į lyčių lygybės politiką ir vykdomas priemones visose – ekonomikos, politikos, pilietinės visuomenės – srityse, su joms būdingais savitumais, kad galima būtų įvertinti, kaip pokyčiai vienoje sferoje veikia situaciją kitose srityse.

³² Squires 1999; Verloo 2005a.

³³ Mackinnon 1987.

³⁴ Squires 1999; Verloo 2005a; Ferguson 1993.

³⁵ Squires 2005.

³⁶ Verloo 2005a.

³⁷ Walby 2005; 2004.

Socialinis skirtumų ir nelygybės konstravimas³⁸

Žmonių skirtumai dėl „rasės“, etniškumo, socialinės klasės, lyties ar lytinės orientacijos paverčiami ne šiaip kategorijomis. Visuomenės santykius reguliuojantys mechanizmai įterpia jas į hierarchinę struktūrą ir sukuria nelygybės sistemą. Ją dažnas suvokia kaip fiksuotą ir daro prielaidą, kad socialinės kategorijos nekinta. Toks mąstymas remiasi *esencialistiniu* požiūriu – nuostata, kad žmogaus elgesys yra „natūralus“, veikiamas genų, biologijos ar psichofiziologijos ir todėl nesikeičia. Mūsų visuomenėje lytis yra vienas tų asmens tapatybės aspektų, kurio natūralumu pradėta abejoti vėliausiai, nors gana daug žmonių, mąstydami apie lytį, vadovaujasi *esencialistiniu* požiūriu. Jie ypač sureiškina tai, kas laikoma biologiniais moterų ir vyrų skirtumais, ir mano juos esant esminiu žmonių visuomenę organizuojančiu principu.

Socialiniuose moksluose esencializmas griežtai kritikuojamas pabrėžiant, kad lyties, „rasės“, etniškumo, socialinės klasės ir kitos kategorijos yra *socialiai konstruojamos*. Aiškinama, kad socialinė tvarka neišreiškia „daiktų prigimties“ ir negali būti kildinama iš „gamtos dėsnų“. Ji egzistuoja tik kaip žmogaus veiklos produktas³⁹.

Socialinio konstravimo teorija remiasi nuostata, kad žmogus nėra gimęs žinodamas (-a), ką reiškia būti moterimi ar vyrų žmogumi su negalia ar sveiku, juodaodžiu

³⁸ Skyrius parengtas remiantis Ore, Trace E. (2009) *The Social Construction of Difference and Inequality*. Saint Cloud State University.

³⁹ Berger, Luckman 1966.

ar azijiečių, turtingu ar skurdžiumi. Apie šias kategorijas sužinoma per socialines sąveikas, perteikiančias prasmes ir vertes, kurias joms suteikia institucijos, bendraamžiai, šeima. Žinių turinys priklauso nuo kultūros, kurioje gyvenama, ir nuo asmens vietos joje, o žmogaus pasaulio patyrimas – nuo to, kaip jį ar ją apibrėžia kultūra⁴⁰.

Peter Berger ir Thomas Luckman⁴¹ teigia, kad socialinis realybės konstravimas vyksta trimis etapais. Pirmame *eksternalizacijos* (*externalization*) etape socialiai sąveikaudami žmonės kuria kultūros produktus – artefaktus, socialines institucijas, vertybes ar su grupe susijusius požiūrius, kurie vėliau atsiskiria nuo juos sukūrusių ir įgyja autonominę būtį.

Kai tėvai moko vaiką „tikros“ moters ar vyro elgesio, kai vienas vaikas pravardžiuoja kitą „tešliumi“ ar „verksniu“ arba kai paauglės mergaitės nustoja žaidusios fizinio pasirengimo reikalaujančius žaidimus, kad nebūtų išvadintos berniokiškomis – kiekvienas dalyvauja skirtumus pažyminčių kategorijų kūrime.

Antrame *objektyvavimo* (*objectivation*) etape sukurti produktai tampa savarakiška, nuo kūrėjų nepriklausoma realybe. Žmonės nebesuvokia, kad jie patys yra socialinės, kultūrinės aplinkos ir jos interpretacijų autoriai. Reaguojama taip, tarsi sukurti produktai turėtų objektyvią būtį ir egzistuoti kaip savaime suprantama realybės dalis.

Paskutiniame *internalizavimo* (*internalization*) etape žmonės įsisąmonina tariamai objektyvius faktus apie sukurtus kultūros produktus. Tai vyksta per socializaciją, išmokstant tam tikrą vaidmenį visuomenėje. Šioje stadijoje menami „faktai“

⁴⁰ Thomas 1966.

⁴¹ Berger, Luckman 1966.

Institucija – tai taisyklių ir santykių rinkinys, reguliuojantis socialines, bazinius žmonių poreikius tenkinančias sąveikas. Pagrindinės socialinės institucijos yra: Šeima, atliekanti reprodukcijos, socializacijos, apsaugos, lytinio elgesio reguliavimo, emocinio komforto ir paramos funkcijas. Švietimas, mokantis ir suteikiantis žinių, įgūdžių bei vertybių, kurios laikomos ypač svarbiomis individui ir visuomenei. Ekonomika, sukurianti, kontroliuojanti ir skirstanti žmogiškuosius ir materialinius išteklius. Valstybė, turinti teisinę galią reguliuoti visuomenės narių elgesį, taip pat santykius su kitomis visuomenėmis. Žiniasklaida, teikianti informacijos visuomenės nariams, palaikanti kitų institucijų politiką, prisidedanti prie visuomenės narių socializacijos.

paverčiami neatsiejama individualios sąmonės dalimi, todėl tos pačios kultūros nariams būdingas panašus tikrovės suvokimas ir retai kada kyla klausimų dėl turimų nuostatų pagrįstumo.

Skirtumas pažyminčių kategorijų kūrimas ir socialinis įtvirtinimas vyksta įvairiuose kontekstuose. Vienas svarbiausių – *institucinis* kontekstas.

Skirtumas pažyminčių kategorijų kūrimui svarbus yra *tarpasmeninis* kontekstas – kasdienės žmonių sąveikos, vertinamos remiantis įprastinio elgesio normomis, taip pat *vidinis* kontekstas, kai instituciniuose ir tarpasmeniniuose kontekstuose įtvirtintos nuostatos yra pasisavinamos ir tampa „savomis“. Visi trys kontekstai ir juose formuojamos skirtumus pažyminčios kategorijos kompleksiskai veikia mūsų realybę, todėl juos visus būtina įvertinti kuriant veiksmingą lyčių aspektus integruojančią politiką.

Lytis ir kiti struktūrinės nelygybės aspektai

Mokslininkai daug diskutuoja apie pavojus, kurie kyla dėl homogeniško požiūrio į moteris ar vyrus, ir atkreipia dėmesį į patirčių skirtumus, atsirandančius dėl asmens „rasės“, klasės, amžiaus, lytinės orientacijos, etniškumo, sveikatos būklės ir kitų kompleksinių nelygybių⁴². Tačiau taip pat išsakomas susirūpinimas, kad prabilus apie „kitas“ nelygybes gali sumažėti dėmesys diskriminacijos dėl lyties problemoms, o kartu ir kovai su jomis skirti ištekliai⁴³. Todėl siekiama suvokti ir atskleisti lyčių bei kitų kompleksinių nelygybių sąsajas. Mokslininkai pabrėžia sąveikos aspektų svarbą formuojant (lyčių) lygybės politiką, tačiau pasigenda didesnės pažangos politinių priemonių srityje (išskyrus antidiskriminacinius įstatymus)⁴⁴.

Šiuolaikiniuose politiniuose ir teoriniuose debatuose pripažįstama, kad formuojant (lyčių) lygių galimybių politiką svarbu įvertinti įvairių asmens tapatybės aspektų sąveiką (*intersection*), atsisakant binarine logika ar priešprieša pagrįstos ir ribotos analizės. Ekspertai kritikuoja praktikas, kai tiriant situaciją, kur galimi du nelygybės pagrindai (pavyzdžiui, lytis ir etniškumas), tik vienas jų laikomas pagrindiniu (pavyzdžiui, moterims skirtos programos neatsižvelgia į etninių grupių atstovų poreikius, nes lyties aspektas užgožia etniškumą, o imigrantams skirtose priemonėse nepaisoma lyties dėmens, nes visas dėmesys sutelkiamas į etniškumo klausimą).

⁴² Anthias, Yuval-Davis 1990; Harris 1991; Lorde 1984; Nussbaum 2000.

⁴³ Woodward 2005; Squires 2005.

⁴⁴ Verloo 2006; Bell 2004.

Kaip alternatyvą ekspertai siūlo nagrinėti nelygybių įvairiais pagrindais (dėl „rasės“, lyties, socialinės klasės, lytinės orientacijos ir t.t.) sąveiką⁴⁵ ir išsiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis ir kuris / kurie iš pagrindų turi didesnės ar lemiamos reikšmės asmens patirčiai.

1989 metais *sąveikos (intersectionality)* sąvoką pasiūlė Kimberlé Williams Crenshaw⁴⁶, ieškodama galimybių apibrėžti kompleksinį skirtingų tapatybės aspektų poveikį žmonių patirčiai. Ji kalbėjo apie „rasės“ ir lyties santykį, kuris sukuria ypatingas kliūtis juodaodėms moterims užimtumo srityje. Mokslininkė kalbėjo apie *struktūrinę* ir *politinę sąveiką*⁴⁷. Struktūrinė sąveika (*structural intersectionality*), pasak K. W. Crenshaw, pasireiškia tuomet, kai skirtingos nelygybės ir įvairios jų sąsajos tiesiogiai siejasi su žmogaus gyvenimo patirtimi. Pavyzdžiui, juodaodės moters situacijoje, kai ji laikoma netinkama „moteriškam“ darbui, nes normatyviniu darbuotoju laikoma baltaodė moteris, o juodaodžiams asmenims galimos darbo vietos laikomos vyriškomis. Ši sąvoka taip pat nurodo, jog homoseksualios ir heteroseksualios moters padėtis visuomenėje gerokai skiriasi, todėl heteronormatyvumą reikia suvokti kaip sudėtinę lyčių nelygybės problemos dalį.

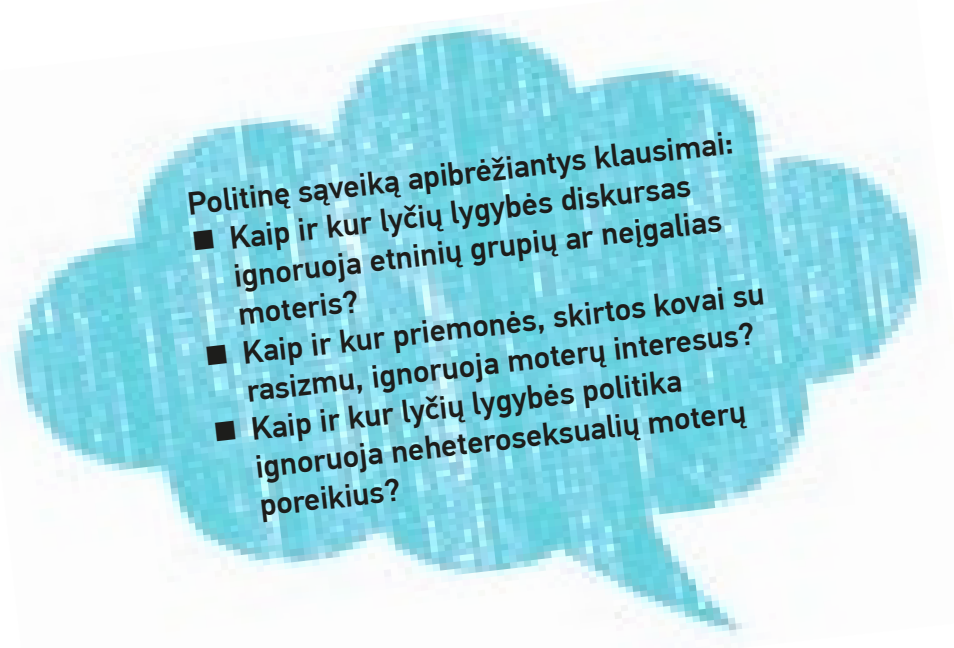
Struktūrinę sąveiką apibrėžiantys klausimai:

- Kada ir kaip rasizmas ir / ar etnocentrizmas sustiprina moterų diskriminaciją?
- Kaip klasinis išnaudojimas skatina homofobiją?
- Kaip ir kada homofobija skatina rasizmą ir / ar etnocentrizmą?

45 Crenshaw 1989.

46 Crenshaw, Kimberlé Williams 1989.

47 Crenshaw, Kimberlé Williams 1994.

-
- Politinę sąveiką apibrėžiantys klausimai:
- Kaip ir kur lyčių lygybės diskursas ignoruoja etninių grupių ar neįgalias moteris?
  - Kaip ir kur priemonės, skirtos kovai su rasizmu, ignoruoja moterų interesus?
  - Kaip ir kur lyčių lygybės politika ignoruoja neheteroseksualių moterų poreikius?

Siekiant veiksmingiau formuoti politiką, greta *struktūrinės sąveikos* (nelygybių sąveika žmonių patirties lygmeniu) raginama atkreipti dėmesį ir į *politinę sąveiką*. Politinės sąveikos (*political intersectionality*) sąvoka apibrėžia, kaip skirtingos nelygybės formos ir jų sąsajos atsiskleidžia politiniuose dokumentuose. Šis analizės aspektas ypač svarbus kuriant valstybės politikos gaires, nes praktika rodo, kad vienus diskriminacijos pagrindus siekiančios šalinti strategijos dažniausiai neišvengia šališkumo kitų atžvilgiu. Tą vaizdžiai iliustruoja K. W. Crenshaw pateiktas pavyzdys, kai Los Andželo policijos departamente mokslininkei nebuvo suteikti „rasės“ požiūriu išskirstyti duomenys apie areštus dėl smurto šeimoje. Norėdami išvengti piktnaudžiavimo rasiniais stereotipais, šią informaciją blokavo su rasizmu kovojantys aktyvistai policijos departamente ir už jo ribų. Mokslininkės nuomone, tokie sprendimai, net ir turėdami gerų ketinimų, potencialiai pakenkė etninių grupių moterų interesams, nes trukdė nutraukti su problema susijusią tylą ir sukliudė plataus masto mobilizaciją prieš šeiminių smurtą konkrečiose bendruomenėse.

Teorinėse studijose⁴⁸ *squeikos* (*intersectionality*) sąvoka vartojama gana plačiai, tačiau vis dar išlieka neaišku, kaip šį principą veiksmingai taikyti praktikoje⁴⁹. Europos lyčių lygybės politikos ekspertų teigimu, tiek struktūrinės, tiek politinės sąveikos analizei skiriama per mažai dėmesio. Nagrinėjant Lietuvos programinius dokumentus *struktūrinės sąveikos* elementų galima rasti lyčių lygybės ir antidiskriminacinių priemonių aprašuose. Tačiau kalbant apie *politinę sąveiką* tenka pripažinti, kad lyčių ir kitų nelygybės formų sąsajos nėra tinkamai įvertinamos.

Socialinės lyties kategorijos heterogeniškumą (socialinė *lytis* + kiti skirtumus pažymintys aspektai) įvertinančios lyčių aspektų integravimo strategijos kūrimas nėra paprasta užduotis. Tiek skirtumus pažyminčių kategorijų formavimo, tiek nelygybės praktikos grindžiamos tais pačiais socialinės realybės konstravimo principais (plačiau apie tai skaitykite p. 22). Tačiau skirtingoms nelygybės formoms panaikinti gali prireikti savitų politinių ir socialinių priemonių. Ekspertų nuomone, teisiniai dokumentai ir priimamos veiksmų programos ne visuomet pakankamai įvertina savitų nelygybės formų ypatumus ir galios dinamiką, todėl įvairūs diskriminacijos pagrindai sulaukia nevienodo lygio apsaugos, politikų dėmesio ir vertinimo. Visa tai skatina skirtingų grupių varžymąsi ir nepageidaujamą hierarchijų formavimąsi⁵⁰, kurios tik apsunkina kovą su diskriminacija.

Visuomenėje lyties, „rasės“, etniškumo ir klasės kategorijų kilmė suvokiama skirtingai. Vienu aiškinimui pasitelkiami prigimties argumentai, kitos suvokiamos kaip socialiniai konstruktai. Pavyzdžiui, klasiniai žmonių skirtumai siejami su ekonomiais, taigi socialiniais procesais visuomenėje. Tuo tarpu žymuo „rasė“ aiškinamas kaip prigimtine sąsaja su tam tikra žmonių kategorija ir yra tapatinamas su biologija ar gamta. Tačiau glaudžiai su ja susijusią „etniškumo“ kategoriją linkstama vertinti kaip auklėjimo, kultūros, geopolitinių veiksnių rezultatą. Moterų ir vyrų padėties visuomenėje skirtumai įvairiuose (taip pat ir politiniuose) debatuose sulaukia prieštarigų argumentų. Vieni oponentai ieško gamtos priežasčių, kiti lytį suvokia kaip socialiai konstruojamą elgesio normų, simbolių, aiškinimų, institucijų ir tapatybių rinkinį.

Mieke Verloo pažymi, kad nelygybės įvairiais pagrindais kilmė taip pat suvokiama nevienodai. Lyčių nelygybė siejama visų pirma su darbo sferos segregacija, bet

atkreipiamas dėmesys ir į pilietybės bei intymumo sistemų organizavimą. Tuo tarpu klasinės, „rasinės“ ir etninės diskriminacijos šaknų pirmiausia ieškoma viešojoje sferoje – pilietybės ir darbo rinkos sąraigoje: klasinė nelygybė aiškinama kaip darbo, o „rasinė“/etninė – kaip pilietybės organizavimo rezultatas.

Skiriasi ir nelygybę (re)produkuojantys mechanizmai. Kalbant apie lytį, „rasę“/etniškumą pripažįstami tiek materialiniai, tiek diskursyvūs (viešojoje erdvėje formuojamų nuostatų) mechanizmai, tačiau klasinė nelygybė vertinama visų pirma kaip išteklių (taip pat ir išsilavinimo) paskirstymo problema.

Antra vertus, atkreipiamas dėmesys, kad visos skirtumus pažyminčios kategorijos mūsų kultūroje priešpriešinamos tai pačiam normai, privilegijuotam subjektui – baltajam, vidurinėsios klasės, heteroseksualiam vyrui, tiesa, kiek kitaip sudėliojant akcentus. Kalbant apie lyties kategoriją, norminiu piliečiu laikomas *vyras*, kuris taip pat yra baltasis, heteroseksualus ir vidurinėsios klasės asmuo. Lytinės orientacijos atveju tai yra *heteroseksualus* vidurinėsios klasės baltasis vyras. Klasės požiūriu – *vidurinėsios klasės* atstovas, baltasis, heteroseksualus vyras. O apibrėžiant „rasės“ ir etniškumo kategoriją – *baltasis*, heteroseksualus, vidurinėsios klasės vyras⁵¹.

Dominuojantis ir privilegijuotas pilietis mūsų visuomenėje yra heteroseksualus, vidurinėsios klasės, baltaodis vyras, kurio normatyvumas pabrėžiamas priešpriešinant jį kitoms skirtumams pažyminčioms socialinėms kategorijoms.

Nepaisant nelygybės kilmės vertinimo ir skirtumus pabrėžiančių kategorijų savitumo, visos jos meta iššūkį normatyvinio subjekto dominavimo pagrindumui. Todėl norint formuoti veiksmingą lyčių aspektus integruojančią politiką, būtina iš esmės keisti požiūrį į socialinės lyties sąsajas su daugialypės diskriminacijos reiškiniais.

48 Kalbama apie Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos akademinis diskursus.

49 Beisel, Kay 2005.

50 Verloo, Mieke 2006.

51 Verloo 2006.

Socialinė įvairovė ir moksliniai jos analizės požiūriai

Veiksminga lyčių lygių galimybių politika turi įvertinti skirtingų tapatybės aspektų sąsajas ir jų poveikį moterų ir vyrų gyvenimo kokybei. Todėl svarbu vadovautis sąveika grindžiamu (kompleksiniu) požiūriu tiek nustatant problemas, tiek planuojant jų sprendimui skirtas priemones. Tačiau sąveika grindžiamas požiūris vangiai skinasi kelią politiniame diskurse. Ange-Marie Hancock⁵² atskleidžia istorines tokios padėties priežastis. Mokslininkė pažymi, jog politiniai aktyvistai ir tyrėjai seniai suvokė, kad dėl vykdomos politikos netolygumų skirtingas tapatybes turintys piliečiai vertinami skirtingai ir turi nevienodą apsaugą. Todėl kalbėdami apie diskriminaciją, patirtą dėl lyties („rasės“, klasės), savo sekėjus politiniai veikėjai skatino „glaudinti gretas prieš pasirodant visuomenėje“⁵³.

Tradiciškai, vadovaujantis solidarumo logika, grupės vieningumas tapatinamas su vienodumu. Todėl pagrindinė skirtumą pažyminti kategorija pasitelkiama tam, kad panašių patirčių turinčius žmones galima būtų suburti į vieną politinę grupę. Šiuo principu rėmėsi (remiasi) etniniai, klasiniai judėjimai, taip pat lyties aspektus pabrėžiančios politinės strategijos. XIX a. sufražisčių ir XX a. antrosios pusės moterų judėjimai pabrėžė unikalią moterų kaip motinų patirtį ir tariamai bendrus charakterio bruožus⁵⁴. Vienos mokslininkės juos vertino kaip „natūralius“ ir pasisakė už

⁵² Hancock 2007.

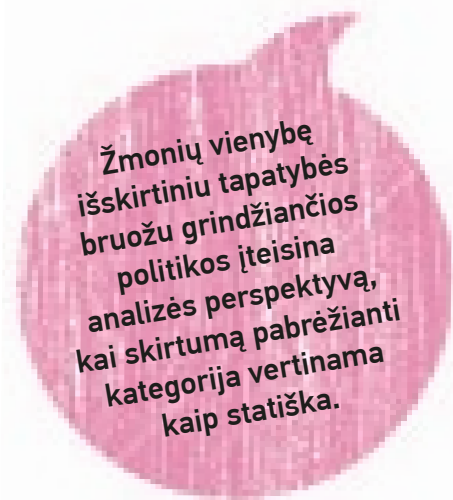
⁵³ Ture, Hamilton 1992 [1967].

⁵⁴ Skoepol 1995.

politikas, turėjusias įvertinti tai, kas buvo nepelnytai sumenkinta. Kitos motinystę aiškino kaip socialiai sukonstruotą ir moterims primestą vaidmenį, siūlydamos alternatyvius politinius sprendimus. Tačiau nė viena iš akademinių grupių nesuabejojo prielaida, kad egzistuoja tariamai bendra patirtis, kuria grindžiamas tikėjimas kolektyvinio atsako galimybe.

Tokį požiūrį Ange Marie Hancock⁵⁵ vadina *vienetiniu* (unitary). Vadovaujantis juo išskiriama viena socialinė kategorija, kuri tampa ir vienintele asmens patirties analizės perspektyva. Taip mąstant socialinė kategorija vertinama kaip statiška ir nekintanti. Daroma prielaida, kad jos svarba žmogui yra pastovi, nors dėl institucijų veiklos situacija gali keistis (pavyzdžiui, lyties aspektai darbo rinkoje tampa mažiau svarbūs, jei atsakomybė dėl vaikų priežiūros tolygiai paskirstoma tarp vyrų ir moterų).

Kai skirtumus pažyminčių kategorijų ribos yra griežtai apibrėžtos ir pasitelkus politinius instrumentus nuolat stiprinamos, kyla problemų, kurias sunku įveikti. Atsidūrusios sistemos hierarchijos apačioje socialinės grupės pradeda konkuruoti,

55 Hancock 2007.

o ne bendradarbiauti. Tvirtinimas, jog yra vienas stebuklingas būdas visoms diskriminacijos apraiškoms pašalinti, skatina „priespaudos olimpiadą“, kur varžomasi dėl labiausiai nuskriaustųjų nominacijos, kad, nekeičiant esamos sistemos, galima būtų pelnyti politinį dėmesį.

Dėl tokio požiūrio nutylimi ar nepastebėti lieka svarbūs skirtumai socialinių grupių viduje. Pavyzdžiui, kalbėjimas apie etnines grupes kaip vienalytes trukdo pastebėti, jog tradicinių ir naujai besiformuojančių etninių grupių atstovų padėtis skiriasi, moterų ir vyrų patirtis jose taip pat nėra vienoda. Moterų padėčiai gerinti skirtos priemonės, kurios neatsižvelgia į etninius, klasės ar geografinius skirtumus, taip pat rizikuoja patirtį nesėkmę. Dauguma sąveikos reiškinius tyrinėjančių mokslininkų sutaria, jog atskirtis dėl „rasės“, klasės, lyties, lytinės orientacijos ar kitais pagrindais, kuri pasireiškia asmeniniu ir/ar instituciniu lygiu, skatina visuomenės sluoksniavimąsi, todėl reikia struktūrinių, skirtumus išreiškiančių kategorijų sąsajas įvertinančių sprendimų.

Ange-Marie Hancock⁵⁶ aptaria trijų skirtingų teorinių požiūrių – vienetinio (*unitary*), sudėtinio (*multiple*) ir sąveikinio (*intersectional*) – skiriamuosius bruožus, kuriuos svarbu įvertinti formuojant politines strategijas ir programas. Vadovaujantis vienetiniu požiūriu, nagrinėjama tik viena, politinei interpretacijai tinkamiausia kategorija (pavyzdžiui, lytis). Sudėtinis ir sąveikinis požiūriai įvertina daugiau nei vieną asmens/grupės tapatybės aspektą ir laiko juos vienodai reikšmingais. Tačiau remiantis sudėtinio požiūriu daroma nepagrįsta prielaida, jog, tarkim, lyties, „rasės“ ar amžiaus aspektų samplaika vieno asmens patirtyje turės iš anksto nuspėjamą poveikį žmogui. Tuo tarpu sąveika pagrįsta analizės perspektyva skirtingų kategorijų sąveikos rezultatai laiko atviru klausimu, atsakymas į kurį priklauso nuo konkrečių aplinkybių ir gali keistis⁵⁷.

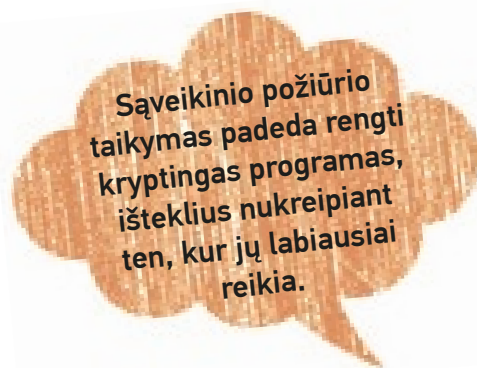
Sąveika pagrįstas požiūris praplečia sudėtinį keliais svarbiais aspektais. Visų pirma visuomenės grupes, kurioms dėl kylančios socialinės atskirties grėsmės reikia taikyti valstybės programas, jis skatina vertinti kaip atviras (o ne iš anksto apibrėžtas), gilesnės empirinės analizės reikalaujančias kategorijas. Tai ypač svarbu kalbant apie platesnio masto socialines programas, formuojant kurias dažnai klaidingai manoma,

56 Hancock 2007.

57 Kntola, Kevat 2009.

jog, pavyzdžiui, lytis sąveikoje su etniškumu („race“) ar klasės aspektais visuose kontekstuose daro vienodą įtaką asmens gyvenimo kokybei.

Sąveika pagrįstas požiūris remiasi nuostata, jog santykis tarp skirtingų socialinių kategorijų yra istoriškai, socialiai ir abipusiai formuojantis, todėl juo paremtos programos būna veiksmingesnės nei siaurai specializuotos iniciatyvos. Kai atskirų tapatybės aspektų poveikis asmenų gyvenimo kokybei ištiriamas be išankstinio nusistatymo, sukuriama prielaidos kurti kryptingas, kompleksiškas programas, o išteklius panaudoti toms asmenų grupėms ir bendruomenėms, kurioms jų labiausiai reikia. Žiūrint metodiškai, tai reiškia holistinio (kompleksinio) požiūrio taikymą, kuris įvertina įvairialypes lyties, etniškumo („race“), klasės ir kitų skirtumus pažyminčių kategorijų sąsajas žmonių gyvenime, tačiau nepretenduoja tapti doktrina, tinkančia visiems atvejams.

Sylvia Walby sąveikinio požiūrio nuostatų savitumus aiškina dar plačiau, remdamasi kertine kompleksiskumo teorijos (*Complexity Theory*) išvalga, kurioje pabrėžiama, jog visos sistemos pasitelkia kitas sistemas kaip savo aplinką⁵⁸ ir jų veikiamos kinta. Todėl klaidinga manyti, kad sistemą, kaip visumą, formuoja atskiros, į ją įterptos sudėtinės dalys (pavyzdžiui, kad diskriminaciją, kaip sistemą, sudaro paprasta diskriminacijų skirtingais pagrindais suma). Padėtis kiekvienoje socialinėje srityje (ekonomikoje, politikoje, smurto sistemoje ar pilietinėje visuomenėje) kinta

⁵⁸ von Bertalanffy 1968.

Sunku užčiuopti socialinės nelygybės (re)produktivimo mechanizmus ir formuoti veiksmingas prevencijos programas, jeigu:

- nėra įvertinta diskriminacinių praktikų sistemos sąveika su kitomis socialinėmis sistemomis (ekonomika, valdymo formomis, smurtiniais santykiais, pilietine visuomene);
- skirtingos socialinių santykių grupės (lytis, etniškumas, negalia, lytinė orientacija ir kt.) vertinamos kaip paprasti diskriminacinės sistemos įterpiniai (sudėtinės dalys), o ne sąveikaujantys dėmenys.

dėl permainų kitose srityse. Tas pat pasakytina ir apie socialines kategorijas (pavyzdžiui, lytis, etniškumas ar klasė), kurios taip pat kinta, sąveikaudamos tarpusavyje⁵⁹.

Siekiant tvarios visuomenės plėtros ir nuoseklaus lygių galimybių nuostatų įgyvendinimo svarbu suvokti atskirtį, diskriminaciją ir nelygybę kuriančių bei palaikančių sistemų prigimtį ir formuoti veiksmingus jų keitimo mechanizmus. Novatoriškų sprendimų paieška dažnai reiškia nestereotipinius sprendimus ir yra tiesiogiai susijusi su kritinio mąstymo įgūdžių lavinimu.

⁵⁹ Walby 2007.

Kritinis mąstymas⁶⁰

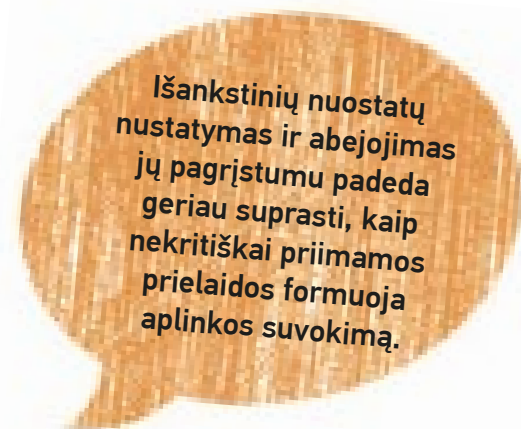
Norint suprasti, kaip funkcionuoja skirtumus ir nelygę formuojančios sistemos, būtina suvokti jas remiančias socialines struktūras, taigi įgyti instrumentus, padedančius kritiškai permąstyti turimas nuostatas ir susiformuoti savo suvokimą, užuot akiai pasiklojus primetu. Mąstyti kritiškai, reiškia nuolat klausti savęs, kaip mūsų kultūroje suvokiama realybė, kas laikoma vertinga ir svarbu. Stephen Brookfield⁶¹ išskiria keturis pagrindinius kritinio mąstymo veiksnius:

Visų pirma svarbu *identifikuoti išankstines nuostatas* ir *suabejoti jų pagrįstumu*, išsiaiškinti prielaidas, kurių pagrindu formuojamos visuomenei svarbiomis laikomos sąvokos, vertybės, pažiūros ir elgesio normos; ištirti jų pagrįstumą; įvertinti, ar tai, kas laikoma savaime suprantamu dalyku, iš tiesų atspindi realybę. Pavyzdžiui, visuomenėje plačiai paplitusi nuostata, kad vyrai iš prigimties yra agresyvūs, o moterys – globėjiškos. Mąstant kritiškai reikėtų paklausti, ar tokios prielaidos atspinti tikrovę, ar daro įtaką tam, ką pastebime moterų ir vyrų elgesyje? Ar mes tikrai pastebime, kad moterys yra labiau globėjiškos, o gal atkreipiame dėmesį tik į šį jų elgesio aspektą? Taip pat svarbu pasidomėti, ar / kaip mūsų lūkesčiai moterims ir vyrams formuoja jų elgesį. Pavyzdžiui, ar nėra taip, kad vyrai elgiasi agresyviau, nes to iš jų tikimasi?

Kritinis mąstymas taip pat reikalauja suvokti savo vietą ir laiką kultūroje. Užduodant klausimus apie įvairius visuomenės gyvenimo aspektus, svarbu suvokti atskaitos tašką (*standpoint*) – savo padėtį tam tikroje kultūros ir istorijos sandūroje

⁶⁰ Skyrius parengtas remiantis Ore, Trace E. (2009) *The Social Construction of Difference and Inequality*. Saint Cloud State University.

⁶¹ Brookfield 1987.

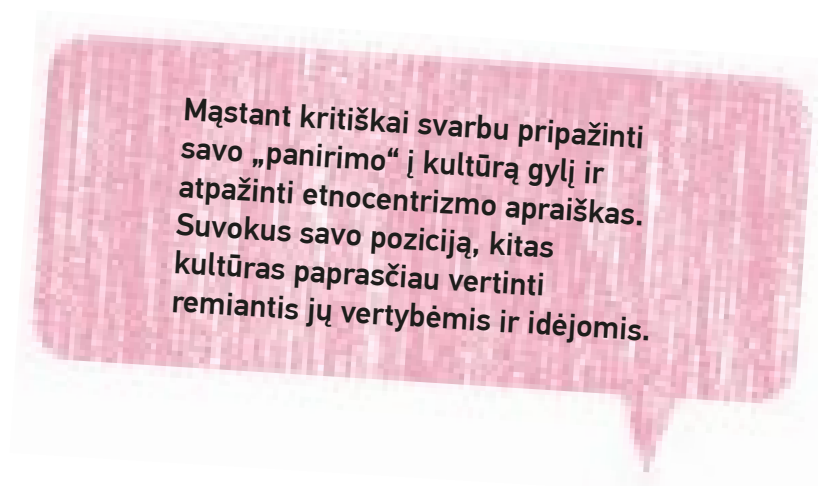

– iš kurio vertinama tikrovė. Reikia įsisąmoninti, kaip mūsų vertinimus veikia „rasės“/etniškumo, socialinės klasės, lyties, lytinės orientacijos, sveikatos būklė ir kiti tapatybės aspektai – kokių poveikį tai turi klausimams, kuriuos užduodame, ir atsakymams, kuriuos gebame priimti. Pavyzdžiui, ekonominės sistemos stiprybes ir silpnybes nagrinėjantis monopolistas greičiausiai matys kitokias problemas ir jų sprendimo būdus nei darbininkas, nes kiekvieno jų klasinė padėtis (lygiai kaip ir „rasė“/etniškumas, lytis, lytinė orientacija, sveikatos būklė ir kt.) daro poveikį socialinių reiškinių vertinimui.

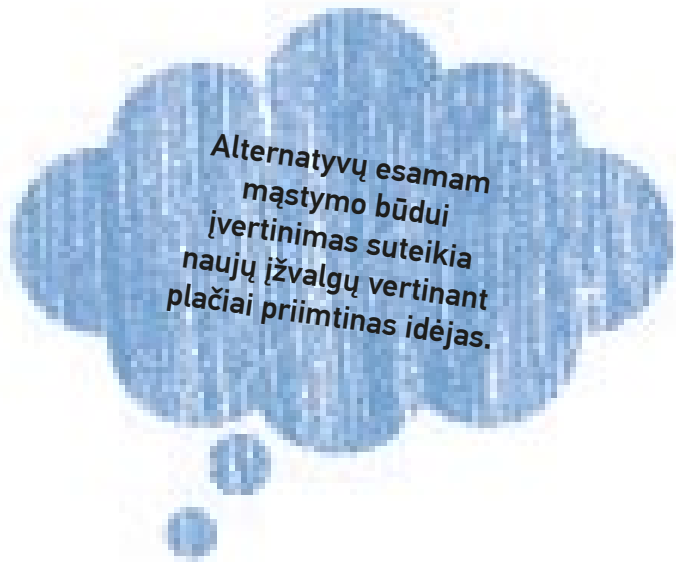
Šis atskaitos taškas lemia, kas laikoma „normaliu“, „įprastiniu“ elgesiu. „Sugėrus“ savo kultūrą – panirus tokiu lygiu, kad visi jai būdingi bruožai vertinami kaip „natūralūs“ – dažnai laikomasi nuostatos, kad ji įprasmina vienintele galimas socialines praktikas ir standartus. Todėl dažnai nesusimąstoma, kad galimos ir kitos alternatyvos. Toks panirimas įgyja ir tam tikrų etnocentrizmo požymių, kai išvados apie kitas kultūras daromos vadovaujantis savo standartais. Šis vertinimas remiasi išankstine nuostata, kad „mūsų“ grupė yra svarbesnė ar pranašesnė už „kitas“ grupes. Todėl tie, kas, pavyzdžiui, išpažįsta kitą tikėjimą, pradedami vertinti kaip keisti ar net keliantys grėsmę.

Pats savaime etnocentrizmas nėra blogybė – visos socialinės sistemos tam tikru lygiu skatina savo idėjas ir standartus. Problemų kyla tuomet, kai remiantis šiomis

idėjomis žmonės pradedami rūšiuoti. Alternatyva etnocentrizmui – kultūrinis reliatyvizmas, t.y. kultūrų vertinimas pagal jų taisykles ir vertybes, padedantis geriau suprasti kitų kultūrų idėjas ir standartus.

Mąstant kritiškai svarbu ieškoti *alternatyvių mąstymo krypčių*. Tai susiję su išankstinių nuostatų, kurios formuoja visuomenėje dominuojančių idėjų ir elgesio būdų pagrindus, analizę. Pavyzdžiui, mūsų visuomenėje vis dar vyrauja nuostata, kad moterys turi pasirūpinti vaikais, senyvo amžiaus ar negalią turinčiais šeimos nariais. Vadovaujantis ja siūlomos ir „moterų padėčių lengvinančios“ priemonės. Tačiau taip sprendžiant problemą moterų rizika iškristi iš darbo rinkos dėl globos pareigų nėra panaikinama, nes pati dokumentų retorika įtvirtina požiūrį į jas, kaip „natūralias“, pagrindines ar vienintele globėjas. Todėl galvojant kritiškai svarbu įsivaizduoti alternatyvą egzistuojančiam mokamo ir nemokamo darbo pa(si)skirstymui tarp lyčių. Pavyzdžiui, pasiteirauti, kaip būtų, jei gyventume visuomenėje, kuri pripažįsta visų žmonių pareigą atlikti su silpnesnių visuomenės narių globa susijusį darbą? Kokių struktūrinių pokyčių reikia, kad turėtume tokią visuomenę? Jeigu sukurtume tokią visuomenę, kaip pasikeistų mūsų pačių gyvenimas?

Galiausiai kritinis mąstymas remiasi reflektivia analize, raginančia abejoti sustabarėjusiomis pažiūrų sistemomis ir ginčyti jas. Pavyzdžiui, kai suvokiama, kad visi suaugę, veiksnūs žmonės gali vykdyti globos funkcijas, pradedama abejoti vyrams visuomenės suteikta teise nevykdyti darbo, susijusio su vaikų, senyvo amžiaus ar negalią turinčių šeimos narių priežiūra.

Kritinis mąstymas išlaisvina nuo spaudimo, trukdančio pamatyti naujas lyčių nelygybės problemų (kurios nuolat transformuojasi) sprendimo kryptis. Šių įgūdžių įgiję specialistai nustoja būti pasyviais informacijos kaupėjais. Dėmesingai analizuojant ir užduodant kritiškus klausimus įgyjama gebėjimų formuoti savo požiūrį ir priimti išsipareigojimus. Kritiškai mąstant idėjoms suteikiami solidūs, informacija pagrįsti pamatai, tačiau išlieka suvokimas, kad visi gali klysti, todėl ir savo nuostatas reikia permąstyti kritiškai.

Kam suteikiama teisė formuoti lyčių lygybės politiką?⁶²

Nagrinėjant lyčių (ne)lygybės klausimus, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kam suteikiama galimybė išsakyti nuomonę apie problemą ir teikti siūlymus dėl galimų sprendimų. Akademiniėje literatūroje aptariami „demokratinio“ ir „ekspertinio“ požiūrio skirtumai. Viena vertus, lyčių lygybės politika siejama su demokratijos plėtra, užtikrinančia moterų įtraukimą į politikos formavimą⁶³. Kita vertus, atkreipiamas dėmesys, kad lyčių lygybės politika (ir ypač lyčių aspekto integravimo klausimai) vis dažniau virsta technokratišku, kartkartėmis su ekspertais pasitariančių biurokratų vykdomu procesu.

Ekspertinės žinios ypač svarbios siekiant pažangos lyčių lygybės srityje. Ši politika remiasi lyčių teorija, todėl ją įsisavinę politikos dalyviai veiksmingiau įgyvendina konkrečias priemones⁶⁴. Tačiau stiprėjant biurokratizmui, kai lyčių lygybės priemonės paverčiamos techninėmis procedūromis, o formuluojant aktualių klausimų sąrašus neišklausoma „apačių“ – platus spektras problemų, su kuriomis susiduria moterys, bet kurios nėra tapusios ekspertų patirties dalimi, gali taip ir likti neišgirstos⁶⁵.

⁶² Verloo, Lombardo 2007.

⁶³ Walby 2005.

⁶⁴ Beveridge, Nott 2002; Verloo 2001; Walby 2005.

⁶⁵ Squires 1999; 2005, Verloo 2005a.

Antra vertus „ekspertinė“ ir „demokratinė“ pozicijos nebūtinai turi konfrontuoti⁶⁶. Jos gali papildyti viena kitą ir sudaryti prielaidas „aksoinio trikampio“ (*velvet triangle*) – femokračių⁶⁷, akademikių ir aktyvisčių bendradarbiavimo tinklo – formavimuisi⁶⁸. Pavyzdžiui, integruojant lyčių aspektus Šiaurės Airijoje buvo remiamasi „demokratinėmis dalyvavimo“ (*participatory-democratic*) nuostatomis, kviečiant prisijungti (konsultuojantis, apklausiant) įvairias pilietines grupes⁶⁹. Jungtinėje Karalystėje buvo sukurta *Biudžeto moterų grupė*, kuri subūrė akademikes, pilietinės visuomenės atstoves ir politikas, pasiekusias pažangos integruojant lyčių aspektus į formuojamą valstybės biudžetą⁷⁰.

Galimybė dalyvauti
debatuose darant poveikį
politikos turiniui yra
tiesiogiai susijusi su galios
klausimais⁷¹.

Pasak N. Fraser⁷², problemų kelianti (lyčių) sistema gali būti pakeista tik tuo atveju, jeigu subordinuotoms grupėms suteikiama galimybė išsakyti savo požiūrį. Tačiau šiuolaikinė vieša erdvė neskaitina aktyviu demokratiniu dalyvavimu pagrįstų diskusijų⁷³, todėl tikimybė išgirsti alternatyvius moterų balsus, jeigu tam sąmoningai nėra sukuriama niša, išlieka maža.

⁶⁶ Walby 2005.

⁶⁷ Femokratais vadinami biurokratai, remiantys lyčių lygybės politikos tikslus.

⁶⁸ Woodward 2004.

⁶⁹ Barnett-Donaghy 2003.

⁷⁰ Walby 2005.

⁷¹ Phillips 2003; Marx Ferree and Gamson 2003; and Lister 2005.

⁷² Fraser 1989, 1997.

⁷³ Benhabib 1992.

Viešo ir privataus priešprieša

Diskusijos apie lyčių (ne)lygybę yra glaudžiai susijusios su viešos/privachios erdvės atskyrimo ir supriešinimo, apibrėžiant politikos ribas, kritika⁷⁴. Feministės pasisako už platesnę politikos sampratą, kuri apima ir tariamai privačius ar asmeninius klausimus, kaip antai smurtas prieš moteris, reprodukcinės teisės, vyrų ir moterų dalijimasis globos darbais, kurie tradiciškai nebūna siejami su vieša sfera. Abi šias sritis jos laiko glaudžiai susijusiomis – nei intymusis namų, nei viešas politikos pasauliai negali būti vertinami atskirai, nes daro įtaką vienas kitam. Tačiau privačią sferą raginama vertinti kaip politinę dar ir todėl, kad asmeninėmis vadinamas problemas iš tiesų reguliuoja valstybė, nes šios problemos šalinamos ar pagilintos pasitelkus politines priemones⁷⁵.

Viešos ir privačios sričių skirtis yra ypač svarbus rodiklis, siekiant suvokti lyčių nelygybę *užimtumo*, *intymumo* ir *pilietybės* sferose kuriančias ir palaikančias struktūras. Šie procesai neatsiejami nuo normų, vertybių, institucijų ir organizacijų, kurios reprodukuoja lyčių nelygybę kiekvienoje iš minėtų sričių.

Viešo / privataus priešpriešinimas siejamas su darbo pasidalijimu, kai darbo / globos, mokamo / nemokamo darbo atskyrimas grindžiamas lyčių hierarchija, kur moterims kaip grupei tenka žemesnė padėtis. Pavyzdžiui, *užimtumo* srityje jos dirba

⁷⁴ Pateman 1987; Okin 1991.

⁷⁵ Olsen 1985.

mažiau apmokamuose ekonomikos sektoriuose ir atlieka didžiąją dalį su globa susijusio nemokamo darbo, kuris sukuria prielaidas vyrų dominuojamam mokamam darbui. Taip skirstant funkcijas globa nėra vertinama kaip kolektyvinė vyrų ir moterų ar visos visuomenės atsakomybė, bet laikoma individualia moterų pareiga.

Užimtumo ir biudžeto politikos priemonės gali įtvirtinti arba keisti egzistuojančią lyčių nelygybę, atsižvelgiant į tai, kaip jos vertina globos darbą ir (ne)skatina vienodą moterų bei vyrų dalijimąsi mokamu (produkcijos) ir nemokamu (reprodukcijos) darbu⁷⁶.

Organizuojant intymumo sferą – normas, vertybines nuostatas, seksualumą, reprodukciją, šeimos, privatų gyvenimą – yra numanomos ir per socializaciją kuriamos heteroseksualios tapatybės, vyrus ir moteris pateikiančios kaip du skirtingus, vienas nuo kito seksualiai priklausančius žmonių tipus. Šias tapatybes formuoja vyraujantis moteriškumo ir vyriškumo suvokimas, kur moterims būdinga lytinė savivoka yra arba visai nematoma, arba vertinama kaip vyriško seksualumo atmaina. Kuriant privatų gyvenimą ir santykius su vaikais vadovaujama tradiciniu požiūriu į vyriškumą bei moteriškumą ir skatinama moterų ir vyrų nelygybė privačiame gyvenime.

Su intymumo organizavimu siejama ir šeimos politika bei smurto šeimoje klausimai. Politinių priemonių poveikis viešiemis ir privatiems moterų ir vyrų vaidmenims skiriasi atsižvelgiant į tai, kaip yra pateikiamos problemos. Šeimos politika gali paskatinti vyrus ir moteris dalytis mokamu ir nemokamu globos darbu arba sustiprinti tradicinį suvokimą, kad pagrindinis moters vaidmuo susijęs su namų sfera.

Smurtas šeimoje gali būti vertinamas kaip vieša arba privati problema, atsižvelgiant į valstybės prioritetus, intervencijos mastą ir priemonių, skirtų šalinti

⁷⁶ Phillips 1991; Okin 1989; Budlender et al. 2002; Villagomez 2004.

struktūrinės smurto priežastis, veiksmingumą. Šios priemonės gali turėti skirtingą poveikį, priklausomai nuo vykdomos šeimos politikos ir lyčių lygybės tikslų⁷⁷.

Pilietybės sampratos formavime (užtikrinant galimybę naudotis pagrindinėmis pilietinėmis, politinėmis ir socialinėmis teisėmis) taip pat pastebima vyrų ir moterų hierarchija. Apibrėžiant pagrindinius klasikinio politinio pilietiškumo elementus – balsavimas, aktyvus dalyvavimas ir reprezentacija politinėse institucijose – lyties ir etniškumo aspektai nėra minimi. Į šiuos ypatumus nėra atsižvelgiama formuluojant nuostatas, kas ir kokiomis sąlygomis gali būti laikomas piliečiu ir už kokį indėlį mainais gali tikėtis valstybės paramos, apsaugos nuo smurto ar ištikus negandai.

Daug diskutuojama apie moterų reprezentacijos trūkumą „viešoje politikos erdvėje“, apie strategijas, padedančias ją skatinti, ir valstybės priemonių (ne)veiksmingumą sprendžiant vadinamuosius „privačios erdvės“ klausimus (pavyzdžiui, su globa susijęs krūvis ir laiko sąnaudos), kurie galėtų paskatinti moterų dalyvavimą⁷⁸. Neproporcingas moterų ir vyrų atstovavimas politinėje sferoje, vertinamas kaip pagrindinė kliūtis politiniam moterims svarbių klausimų atstovavimui, ekspertų nuomone, kyla dėl požiūrio, diskriminacinių praktikų ar partijose institucionalizuoto seksizmo⁷⁹.

Politinės sferos ribų nustatymas yra svarbus siekiant suvokti, kokie klausimai nėra įtraukiami formuojant lyčių lygių galimybių politiką ir kaip skirtingos politinės priemonės kuria lyčių (ne)lygybę užimtumo, intymumo ir pilietybės sferose.

⁷⁷ Kantola 2006; Lombardo, Meier 2006; Stratigaki 2004.

⁷⁸ Phillips 1995, 1998; Bashevkin 1985; Stetson, Mazur 1995; Lovenduski, Norris 1993.

⁷⁹ Lovenduski 2005.

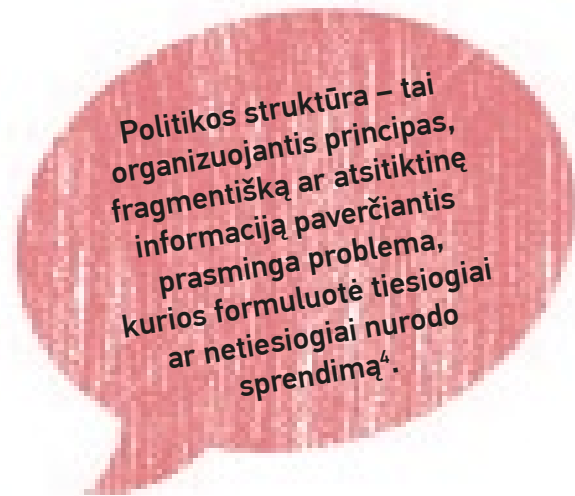
Kritinė struktūrinė dokumentų analizė

Kritinės struktūrinės dokumentų analizės metodas padeda nagrinėti įvairius lyčių lygybės kontekstus ir politinio diskurso aspektus. Jis leidžia apibendrinti skirtingas interpretacijas (pavyzdžiui, lyčių lygybės suvokimą), sąmoningai ar nesąmoningai formuojančias politiką. Pasak Anthony Gidens⁸⁰, politikos struktūra kuriama pasitelkus tiek diskursyviąją sąmonę, kai asmuo gali paaiškinti, ką ir kodėl ji (jis) daro ir ką jai (jam) tai reiškia, tiek praktinę sąmonę – kasdienes praktikas, taikomas net nesuvokiant, kad jos grindžiamos taisyklėmis, kurias galima keisti. Tačiau tiek diskursyviai, tiek praktiškai suformuota politinė struktūra gali sukelti materialius, realybę kuriančius padarininius.

Hansas Georgas Gadameris teigė, kad realybės suvokimas visuomet „perkošiamas“ per kultūrinius socialinių konstrukto filtrus⁸¹, kurie nukreipia dėmesį į vienus realybės aspektus ir neleidžia pastebėti kitų. Todėl gali būti suformuota politika, kuri lyčių požiūriu yra kur kas tendencingesnė, nei to norėtų jos kūrėjai. Antra vertus, politinio proceso dalyviai nebūtinai turi būti pasyvūs kultūrinio diskurso (re)produkuotojai. Suvokimas, jog „filtravimo“ reiškinys egzistuoja, gali paskatinti kritiškesnį požiūrį į turimas nuostatas (plačiau apie tai p. 26). Tačiau išankstinės prielaidos, apie kurias nė nenučiuokiame, trukdo suvokti materialius politiką formuojančių programų ar

⁸⁰ Giden 1984.

⁸¹ Gadamer 1960.

strategijų padarinius⁸². Todėl svarbu atlikti dokumentų sandaros analizę, kuri atskleidžia formuojamos politikos struktūrą ir padeda išvengti prieštaravimų.

Pavyzdžiui, trys skirtingi lyčių lygybės aiškinimo modeliai (plačiau apie tai skaitykite p. 22) siūlo skirtingus lyčių nelygybės kaip politinės problemos šalinimo būdus. Lygybės, apvertimo ir pakeitimo modeliai skirtingai konstruoja du pamatinius politinės struktūros dėmenis: *diagnozę* (kas laikoma problema?) ir *prognozę* (koks siūlomas sprendimas?). Lygybės modelyje lyčių nelygybės problema (*diagnozė*) yra moterų išstūmimas iš politinės sferos; apvertimo modelyje – vyriškumo normų dominavimas; pakeitimo modelyje – visa lyčių tvarka. Atsižvelgiant į tai siūlomi ir problemos sprendimo būdai (*prognozė*): įtraukimo modelyje problemą raginama spręsti, moteris labiau įtraukiant į egzistuojantį pasaulį; apvertimo modelyje – metant iššūkį vyriškoms normoms, o politikos sferos apibrėžime įtvirtinant moterišką perspektyvą; tuo tarpu pakeitimo modelyje siūloma keisti pačią lyčių tvarką.

Minėti modeliai remiasi ir skirtinga socialinės lyties samprata. Įtraukimo modelyje laikomasi lyčių požiūriu neutralios pozicijos ir moterys vertinamos taip, tarsi būtų lygios vyrams. Apvertimo modelyje lyčių neutralumas aiškinamas kaip atspindintis

⁸² Gadamer 1983.

⁸³ Verloo 2005b.

dominuojančią vyrišką perspektyvą ir reikalaujama, kad moterų skirtingumas būtų pripažintas ir artikuliuotas. Galiausiai pakeitimo modelyje iššūkis metamas pačiai socialinės lyties kategorijai, nes pastaroji remiasi fiksuota, nelygybę generuojančia lyčių priešprieša. Kaip alternatyvą lygybę ar skirtingumą pabrėžiančiai politikai šis modelis siūlo įvairovės politiką.

Prasmės, siejamos su socialinės lyties samprata, yra svarbus politinės struktūros elementas, leidžiantis suprasti sudėtingų, daugiasluoksnių lyčių santykių interpretacijas. Tačiau nagrinėjant dokumentus ne mažiau svarbu įvertinti ir kitus elementus.

Diskusijos apie lyties ir kitų skirtumus pažyminčių kategorijų sąveiką atskleidžia, kad tam vis dar skiriama nepakankamai dėmesio. Tačiau kuriant lyčių aspektus integruojančias strategijas svarbu įvertinti, kokių mastu *diagnozės* ir *prognozės* dėmenys, sprendžiant lyčių nelygybės problemą, įvertina visas skirtumus ir struktūrinę nelygybę atspindinčias kategorijas (klasę, etniškumą, „rasę“, amžių, lytinę orientaciją ir pan.), o ne tik socialinę lytį.

Debatai dėl „ekspertizės“ ir „demokratijos“ priešpriešinimo pabrėžia „balso“ politiniame diskurse svarbą⁸⁴. Galimybė turėti jį siejama su pamatiniais socialinio teisingumo ir paskirstymo aspektais. Todėl nagrinėjant politines struktūras, padedančias atskleisti, ką reiškia lyčių lygybė ir kaip gali būti sprendžiamos lyčių nelygybės problemos, svarbu išsiaiškinti, kas turi ar turėtų turėti balsą politiniuose debatuose. Nustačius, kieno balsai (perspektyvos, patirtys) įtraukiami ar pašalinami iš politines problemas formuojančių ir jų sprendimus siūlančių tekstų, galima užčiuopti atskirties / įtraukimo ir galios aspektus.

Politiniai diskursai, tiesiogiai ar ne, įvairiems veikėjams suteikia skirtingus vaidmenis. Todėl svarbu išsiaiškinti, kas laikomas lyčių nelygybės problemos sukėlėju, ir kas, jei yra probleminė grupė, vertinamas kaip norma, kurios atžvilgiu ir apibrėžiama(-os) probleminė(s) grupė(s). Pavyzdžiui, aiškinantis, kaip pateikiamas smurto šeimoje reiškinys, svarbu išsiaiškinti, kieno problema jis laikomas – moterų? Vyrų? Visuomenės? Darbo ir šeimos derinimo iššūkiai vertinami kaip vyrų ar kaip moterų problema? Lyčių nelygybė politikoje problema tampa dėl vyrų elgesio ar kaltos tik moterys? Ir kas, kaip siūloma dokumentuose, turi imtis veiksmų?

⁸⁴ Walby 2005.

Klausimai, padedantys suvokti politinę struktūrą
Vaidmuo *diagnozėje*: Ką pažeidžia apibrėžta problema? Kas laikoma normine grupe, jeigu nurodoma probleminė(s) grupė(s)?
Vaidmuo *prognozėje*: Kas turi (ne)daryti kažko, kad problema būtų išspręsta? Kas yra tikslinė(s) poveikio grupė(s)?

Diskusijos apie viešą ir privačią sferas paskatino ekspertus į analizės struktūrą įtraukti *vietos* ir *mechanizmų* dėmenis, leidžiančius suvokti, kuriose struktūrose ieškoma lyčių nelygybės ir kokie, kaip manoma, mechanizmai skatina jos (re) produkciją. Taigi *kur* matoma problema ir jos sprendimas – užimtumo, intymumo ar pilietybės srityse? Yra didelis skirtumas, ar darbo ir šeimos derinimo problema „talpinama“ užimtumo ar intymumo sferoje. Pirmuoju atveju pabrėžiama, kad darbo rinkai reikia lanksčios moterų darbo jėgos, todėl būtina joms suteikti galimybę „derinti“ darbą ir šeimą. Antruoju atveju pažymima, kad moterų nelygybės problema kyla dėl joms tenkančio dvigubo krūvio – produkcijos (mokamo darbo) ir reprodukcijos (nemokamo darbo) sferoje, kurio paprastai neneša vyrai.

Mechanizmų dėmuo atskleidžia, kaip lyčių nelygybės problema reprodukuojama, įtvirtinama ir kaip ji turėtų būti sprendžiama. Kokie veiksniai – materialūs (galimybė naudotis ištekliais ir juos skirstyti), diskursyvūs (teisinės ir / ar kultūrinės normos bei interpretacijos) ar teisėtas prievartos priemonių naudojimas – ją sąlygoja?

Problemos dokumentuose gali būti aiškinamos skirtingai⁸⁵. Pavyzdžiui, lyčių nelygybė gali būti vertinama arba kaip „moterų atsilikimas nuo vyrų“, arba kaip „moterų išstūmimas dėl vyrų dominavimo“. O skirtinga problemos formuluotė numato ir visiškai kitokį sprendimo būdą. *Prognozė* turi sietis su *diagnoze*, sprendimai turi būti pritaikyti nustatytos problemos sprendimui. Todėl konstatavus, kad problemą kelia vyrų dominavimas, sprendimu galėtų būti priemonės, skatinančios galios santykių

85 Bacchi 1999.

kaitą politinėse struktūrose ir reikalaujančios vyrų elgesio permainų; mažiau veiksminga būtų reikalauti moterų elgesio pasikeitimų (toks pasiūlymas atitiktų *diagnozė* „moters atsilieka nuo vyrų“). Struktūrinė analizė padeda nustatyti, ar problemos *diagnozė* ir sprendimų *prognozė* siejasi tarpusavyje.

Politinių priemonių struktūrą formuojantys dėmenys:

- *Diagnozė,*
- *Prognozė,*
- *Balsas,*
- *Vaidmenys diagnozėje ir prognozėje,*
- *Socialinė lytis,*
- *Lyčių lygybės samprata,*
- *Sąveika,*
- *Vieta,*
- *Mechanizmai,*
- *Balansas tarp įvairių politinių priemonių.*

Nagrinėjant dokumentus svarbu išsiaiškinti ne tik tai, kas laikoma problema, bet ir tai, kas ja nelaikoma⁸⁶. Nustačius, ko trūksta politiniame diskurse, užčiuopiamas dar vienas reikšmingas, su galios klausimais susijęs struktūrinės analizės dėmuo – galios veikimas tokiu lygiu, kai tam tikro pobūdžio (grupių) problemos nėra net formuluojamos ar nagrinėjamos politiniuose debatuose⁸⁷.

86 Bacchi 1999.

87 Walby 2005.

Lyčių (ne)lygybė politikoje

Lyčių nelygybė politikoje suvokiama skirtingai, o problemos šalinimui siūlomi skirtingi sprendimai. Dažniausiai ji siejama su moterų ir vyrų padėtimi, lyčių vaidmenimis visuomenėje. Atrodytų, klausimas yra tiek aiškus, kad neturėtų kilti keblumų siūlant priemones veiksmingiems sprendimams. Tačiau tiriant, kaip politikos dokumentuose pateikiama / suvokiama lyčių nelygybė, kaip ji apibrėžiama (*diagnozė*) ir kokie siūlomi sprendimo būdai (*prognozė*), dažnai pastebima, kad pažangos pasiekti nepavyksta dėl nepakankamai tikslaus arba riboto problemos ir / ar sprendimų formulavimo.

Pavyzdžiui, nepakankamo moterų atstovavimo politikoje klausimas – vienas svarbiausių lyčių nelygybės aspektų – akademinėje literatūroje tyrinėjamas nuo 1967 metų⁸⁸, pabrėžiant kiekybinės ir kokybinės reprezentacijos aspektus. Šios studijos, viena vertus, parodė, kad ribotas moterų skaičius politinėse partijose ar valdžios institucijose neatspindi socialinės realybės, todėl prabilta apie tai, jog moterų proporcija priimant demokratinius sprendimus turi būti tokia, kokia ji yra visuomenėje. Tuo pat metu pradėta mąstyti, ar moterims aktualūs klausimai įtraukiami į politinę darbotvarkę (ar užtikrinama kokybinė reprezentacija). Diskutuojant apie netolygų lyčių atstovavimą svarstyta, kaip įvertinti moterims „atstovaujančių“ moterų atskaitingumą, jei moterys kaip elektoratas labai skiriasi dėl savo socialinio statuso, etniškumo, sveikatos būklės ir kitų savybių⁸⁹.

Įvertinus visus šiuos niuansus, akademinėje literatūroje palaipsniui imta nagrinėti

⁸⁸ Plačiau apie tai Lombardo, Jalušič, Pantelidou, Maloutas, Sauer. 2007.

⁸⁹ Philips 1995.

ne tiek moterų reprezentacijos klausimus, kiek mechanizmus, kurie nuolat (at)kuria jų ištraukimą į politiką stabdančius barjerus ir riboja atstovavimą. Šiuo metu išskiriami du pagrindiniai požiūriai, remiantis kuriais aiškinamos moterų (ne) dalyvavimo politikoje priežastys. Vienas jų tyrinėja, kodėl moterys nekandiduoja rinkimuose į įstatymus leidžiančias ir / ar vykdomosios valdžios institucijas, ir teigia, kad joms trūksta švietimo, mokymų, suteikiančių galimybę keistis patirtimi ir pasirengti rinkimams bei atstovavimui. Tuo tarpu kitas požiūris kelia klausimą, kodėl partijos į savo gretas įtraukia tiek mažai moterų, ir atsakymo ieško socialinėse bei politinėse struktūrose, nusistovėjusioje sprendimų priėmimo tvarkoje, laikomoje „vyrų teritorija“⁹⁰.

Politiniai dokumentai (įstatymai, valstybės programos, parlamentarų debatai ir pilietinės visuomenės tekstai) paprastai pabrėžia moterų ir vyrų lygių galimybių principus ir paritetinio dalyvavimo/atstovavimo būtinybę priimant politinius sprendimus⁹¹. Šios nuostatos dažniausiai grindžiamos lygių teisių argumentais. Pasak jų, moterys privalo turėti galimybes lygiais pagrindais su vyrais dalyvauti priimant sprendimus ir dalytis valdžia (*vienodumo* požiūris į lyčių lygybę, plačiau apie tai skaitykite p. 22). Tačiau menkas moterų atstovavimas valdžioje rodo, kad lygių galimybių principas įgyvendinamas neveiksmingai, nepaisant visuotinai deklaruojamų lygių visų piliečių teisių.

Dažniausiai lyčių lygybės dokumentuose atkreipiamas dėmesys į kiekybinę moterų (ne)reprezentaciją ir problema (*diagnozė*) tuomet matoma ribotame moterų dalyvavime sprendžiant politinius klausimus. Sprendžiant taip suformuluotą problemą (*prognozė*) siūloma skatinti moteris dalyvauti politikoje. Taip formuluojant problemą ir siūlant sprendimą „problemine grupe“ tampa moterys, o ne lyčių sistema kaip struktūra. Šitaip keliant klausimą nėra kvestionuojamas vyrų dominavimas priimant politinius sprendimus. Jis suvokiamas kaip savaimė suprantama ir priimtina norma, o moterys vertinamos kaip ta tikslinė grupė, kuriai reikia papildomų priemonių vyriškai normai pasiekti.

⁹⁰ Lombardo, Jalušič, Pantelidou, Maloutas, Sauer 2007.

⁹¹ Meier, Lombardo 2008.

Problemos formuluotė (kas laikoma problema, o kas – nekvestionuojama norma) yra ypač svarbus politinio diskurso aspektas, nuo kurio priklauso siūlomų sprendimų pobūdis ir priemonės, darančios poveikį žmonių gyvenimo kokybei.

Lygaus moterų ir vyrų dalyvavimo priimant sprendimus klausimai Lietuvoje aptariami Valstybinėse moterų ir vyrų lygių galimybių 2003–2004 metų, 2005–2009 metų ir 2010–2014 metų programose. Minėtų dokumentų analizė rodo, kad šis klausimas vertinamas gana siaurai. Moterų nelygybės politikoje problema suvokiama kaip kiekybinė – dėmesys atkreipiamas į tai, kad mažai moterų yra parlamente, savivaldybėse ir vadovaujančiuose valstybinės tarnybos postuose. Tačiau nelygybė išvelgiama kalbant tik apie politinio pasitikėjimo pozicijas valstybės institucijose, kur patenkama per rinkimus, retai užsimenant apie lyčių nelygybę karjeros valstybės tarnautojams užimant vadovaujančius postus.

Valstybinėse moterų ir vyrų lygių galimybių programose problema išvelgiama tame, kad moterys mažai dalyvauja priimant įvairaus lygmens sprendimus⁹² ir yra per mažas kaimo moterų ir vyrų visuomeninis aktyvumas priimant bendruomenės svarbius sprendimus⁹³. Sprendžiant šiuos klausimus siūlomos priemonės, kurios apibūdinamos kaip siekis skatinti lygų moterų ir vyrų atstovavimą priimant politinius sprendimus (moterų politikų klubo renginiai, informacinės kampanijos, seminarai, savanorystės skatinimas ir pan.). Tačiau problemos ir jų sprendimo būdai šiuose dokumentuose formuluojami, juos adresuojant moterims individualiu lygiu. Todėl susidaro išpūdis, kad pagrindinė problema politinės valdžios struktūrose yra moterų atsilikimas nuo vyrų, kurie netiesiogiai vertinami kaip normos grupė. Taigi ir siūlomos priemonės orientuojamos būtent į moterų elgesio kaitą, keliant joms

⁹² Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 metų programa.

⁹³ Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programa.

tikslus prisiimti atsakomybę dėl aktyvesnio dalyvavimo politikoje. Toks diskurso artikuliacija iš esmės reprodukuoja stereotipinį priešpriešinimą vyro, kaip aktyvaus piliečio, ir moters, kaip pasyvios visuomenės narės, kuri dėl to nuolat patiria problemų, nors demokratija atveria galimybes lygiam visų piliečių (moterų ir vyrų) dalyvavimui.

Politikos diskurse nusakant, kas yra probleminė grupė, ir netiesiogiai parodant, kas laikomas ne visai kompetentingu piliečiu, reprodukuojami ne tik lyčių, bet ir „rasiniai“ bei etniniai stereotipai.

Valstybinėje moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programoje remiamasi Jungtinių Tautų Konvencijos rekomendacijomis (*balsas*, plačiau apie tai skaitykite p. 29) didinti moterų dalyvavimą priimant sprendimus ir siūloma įvertinti laikinų specialiųjų priemonių (pavyzdžiui, kvotų) taikymo galimybes. Tačiau aptariant šios priemonės poreikį pabrėžiami tik kiekybiniai jos aspektai (moterų skaičiaus didinimas). Tuo tarpu mokslinėje literatūroje teigiama, kad laikinos specialios priemonės gali spręsti labai svarbius struktūrinius klausimus. Pavyzdžiui, lygus moterų ir vyrų dalyvavimas gali sukurti prielaidas veiksmingam ypač pažeidžiamų moterų poreikių atstovavimui arba socialinio teisingumo politikai, kuri keičia patriarchalines socialines normas ir vertybes (transformacijos požiūris, plačiau apie tai skaitykite p. 22). Tačiau tokių siūlymų Lietuvos valstybinėse moterų ir vyrų lygių galimybių programose nepateikta.

Nagrinėjant dokumentus neretai pastebimi neatitikimai tarp problemos pateikimo ir siūlomų jos sprendimo būdų. Pavyzdžiui, Valstybinėje moterų ir vyrų lygių

Siekiant veiksmingo lyčių lygių galimybių politikos įgyvendinimo nepakanka kelti vien kiekybinius tikslus. Svarbu užtikrinti sisteminius pokyčius, užkertančius kelią patriarchalinės tvarkos reproduktivumui.

galimybių 2010–2014 metų programoje pažymima, kad kaimo moterų ir vyrų dalyvavimas priimant bendruomenėms svarbius sprendimus yra nepakankamas. Tačiau nepateikiama analizė, dėl kokių priežasčių kyla kliūčių kaimo moterims ir vyrams dalyvauti priimant sprendimus (didelė buities našta? socialinių paslaugų stoka? smurtas šeimoje? biurokratinės kliūtys? ar kt.) ir kodėl čia išvelgiama problema. Jos sprendimui siūlomi mokymai kaimo bendruomenių visuomeniniam aktyvumui ir savanorystei skatinti, neužsimenant apie būtinybę šalinti struktūrines priežastis. Mokslininkai atkreipia dėmesį, kad problemos dažnai įvardijamos neįsigilinus į realią situaciją, nes trūksta arba žinių apie politikos lyčių lygybės srityje formavimą, arba politinės valios. Aiškiau artikuliuota ir išsamesnė diagnozė skatintų permąstyti lyčių galios hierarchiją ir reikalautų veiksmingesnių priemonių sprendžiant galios disbalanso problemas⁹⁴.

Formuluojant problemą svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokia socialinė grupė laikoma problemos sukėlėja ir kaip (ar) siūlomos priemonės padės iš esmės permąstyti lyčių sistemą, spręsti struktūrines nelygybės problemas ir keisti nusistovėjusias patriarchalines normas.

⁹⁴ Lombardo, Jalušič, Pantelidou, Maloutas, Sauer 2007.

Lyčių lygybė ir (ne)apmokamas darbas: teorinės ir praktinės įžvalgos

Akademinėje literatūroje daug diskutuojama apie darbo rinkos, užimtumo sąlygų, socialinių garantijų ir namų ruošos (buities) darbų sąsajas su lyčių nelygybe. Kasdieniame gyvenime moterys ir vyrai įgyja galimybių ar patiria suvaržymų, kuriuos lemia mokamo ir nemokamo darbo paskirstymas, turintis aiškių lyčių požymių. Šiuolaikinėse visuomenėse, pasitelkus gerovės valstybės mechanizmus, vis dar palaikomas vyro maitintojo modelis, o moterims skiriama pagrindinės globėjos pareiga nepaisant to, jog keičiasi užimtumo politika ir plėtojamas lyčių lygybės diskursas. Vienu iš pavyzdžių galėtų būti motinystės ir vaiko priežiūros reguliavimo mechanizmai – valstybės paprastai palaiko moteris, kai jos gimdo, bet nepakankamai pasirūpina teisiniais reglamentais ir ištekliais, skatinančiais vyrus dalytis darbo ir šeimos įsipareigojimais dėl vaikų priežiūros.

Mokslininkai pastebi, kad lyčių nelygybė tiesiogiai siejasi su darbo rinkos segregacija, nevienodu atlygiu ir neproporcingu buities naštos pasidalijimu tarp moterų ir vyrų. Visa tai daro tiesioginį poveikį moterų ir vyrų dalyvavimui mokamame ir nemokamame darbe. Pavyzdžiui, moterys dažniau dirba viešame, o vyrai – privačiame ekonomikos sektoriuose. Toks pasiskirstymas turi įtakos nevienodiems karjeros lūkesčiams ir atlyginimų skirtumams. Moterų dominavimas mažiau apmokamuose ekonomikos sektoriuose

lemia jų pasirinkimą imtis vaiko priežiūros ar kitų šeimos narių globos ir laikinai palikti darbo rinką. Toks pasirinkimas dažniausiai grindžiamas šeimos interesu – menkesniu šeimos biudžeto sumažėjimu, kai moteris laikinai nustoja dirbti. Tačiau retai kada aptariami tokio sprendimo padariniai, kurie tiesiogiai susiję su ribotomis galimybėmis siekti karjeros, gauti geresnį atlyginimą ir dalytis (neapmokamu) namų ruošos ir kitokiu buitės darbu su partneriu ar sutuoktiniu⁹⁵. Mokslininkai pastebi, kad šiuolaikinėje visuomenėje blankstant vyrų kaip šeimos maitintojų vaidmeniui, jų išitraukimas į neapmokamą globos ir buitės darbą nepadidėja. Taigi, nepaisant to, jog tiek moterys, tiek vyrai turi galimybę rinktis, šios galimybės nėra vienodos⁹⁶.

Pasitelkusi institucinius mechanizmus valstybė nurodo, koks yra pasirinkimas, šiame diskurse pasirinkimą dažniausiai apibūdinama kaip užimtumo ir aktyvios darbinės veiklos galimybę. Tokiu būdu valstybė nubrėžia aiškią ribą tarp apmokamo ir neapmokamo darbo šeimoje.

Apžvelgus Valstybinę moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programą aiškėja, kad siekiant lyčių lygybės užimtumo srityje iš esmės skatinama aktyvaus moterų į(si)traukimo į darbo rinką politika. Analizuodami šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimo diskursą pastebime, kad būtent moterys vertinamos kaip problemų kelianti grupė, nes dėl vaikų priežiūros jos praranda profesinę kvalifikaciją, susiduria su kliūtimis, trukdančiomis aktyviau įsitraukti į darbo rinką ir siekti paaukštinimo, joms kyla grėsmė prarasti darbą (*diagnozė*). Taigi moterų ekonominio užimtumo ribojimas ir/ ar diskriminacija darbo rinkoje dėl šeimos ir darbo derinimo vertinama kaip problema, tiesiogiai siejama su darbo rinka.

⁹⁵ Meier, Peterson, Tertinnegg, Zentai 2007.

⁹⁶ Meier, Peterson, Tertinnegg, Zentai. 2007.

Tačiau moterų užimtumo srityje patiriamas kliūtis siejant tik su darbo organizavimo klausimais (darbo rinka) ir pamirštant namų ūkio ir/ar šeimos narių priežiūros ir globos organizavimo darbus (intymioji sritis), kultūrinė norma (iš moterų tikimasi, kad jos darbo rinkoje dalyvaus taip pat aktyviai kaip ir vyrai) lieka nekvestionuojama (vadovaujamosi vienodumo požiūriu, plačiau apie tai skaitykite p. 22)⁹⁷.

Valstybinėje moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 metų programoje aprašant esamą padėtį ir pateikiant šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimo kliūtis, pabrėžiamos struktūrinės problemos, pavyzdžiui, lanksčių užimtumo formų, vaikų, žmonių su negalia ar pagyvenusių šeimos narių priežiūros paslaugų trūkumas, šeimai palankių darbo vietų stoka. Tačiau nėra keliamas klausimas apie netolygų pasidalijimą buitės ir vaikų / žmonių su negalia / senyvų asmenų priežiūros našta tarp moterų ir vyrų. Netolygus nemokamo darbo pasidalijimas tarp lyčių nėra vertinamas kaip problema.

Aprašant padėtį Lietuvoje remiamasi statistika ir Jungtinių Tautų Konvencijos dėl Diskriminacijos prieš moteris panaikinimo (CEDAW) komiteto (*balsas*) pastebėjimu, kad vyrams nėra sudaromos pakankamos galimybės derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus ir ribojamas jų dalyvavimas šeimos gyvenime. Tačiau menkas vyrų išitraukimas į globos ir priežiūros darbą nėra vertinamas kaip problema. Tokius politikos diskursus mokslininkai aiškina kaip nuostatą, jog reikalavimas (norma) atlikti globos reikalaujančių šeimos narių priežiūros darbus vyrams netaikomas. Vyrai skatinami pozityviai tėvystei, bet tai nelaikoma jų pareiga⁹⁸.

Siekiant spręsti situacijos analizėje išryškėjusias problemas, numatoma (*prognozė*) parengti šeimai palankios darbovietės kriterijus ir integruoti juos į Nacionalinį atsakingo verslo apdovanojimo atrankos procesą, organizuoti švietimo kampaniją pozityviai tėvystei skatinti ir įgyvendinti mokymus apie vyrų ir moterų lygiavertį bendravimą. Įvertinus problemos esmę ir siūlomus sprendimo būdus, galima pastebėti neatitikimą tarp nustatyto infrastruktūros trūkumo ir numatytų būdų jam šalinti. Priemonės pozityviai tėvystei ir bendradarbiavimui tarp lyčių skatinti yra labai abstrakčios ir iš esmės neskaitina moterų ir vyrų dalytis šeimos pareigomis, permąstyti lyčių vaidmenis ir keisti darbo rinkos infrastruktūrą.

⁹⁷ Meier, Lombardo 2008.

⁹⁸ Meier, Lombardo 2008.

Smurto problematika

Dėka stipraus moterų judėjimo ir moterų lyderių formuojamo politikos diskurso smurto šeimoje klausimai daugelyje šalių buvo pripažinti kaip svarbi lyčių lygybės politikos dalis. Didžiojoje Britanijoje, pavyzdžiui, šeiminis smurtas buvo apibrėžtas kaip lyčių nelygybės ir diskriminacijos priežastis ir padarinys. Tyrėjai pastebi, kad šeiminis smurtas trukdo įtvirtinti lyčių lygybės nuostatas, nes riboja visapusišką moterų teisių įgyvendinimą. Esminė šeiminio smurto priežastimi laikoma ekonominė, finansinė ir socialinė moterų priklausomybė bei išnaudojimas šeimoje ir visuomenėje. Tokia priklausomybė ne tik sunkina smurto prieš moteris apraiškas, bet ir trukdo išeiti iš smurto rato, išsivaduoti nuo priklausomybės. Lyčių stereotipai ir socialinės normos palaiko ir reprodukuoja galios santykius šeimoje, o visuomenė, tylėdama ir viešai nesmerkdama smurto, parodo jį esant priimtiniu⁹⁹.

⁹⁹ Kriszan, Bustelo, Hadjiyanni, Kamoutsis 2007.

Lyčių nelygybė yra smurto prieš moteris priežastis (smurtaujama prieš labiau pažeidžiamus visuomenės narius) ir padarinys, nes kai sistemingai žalojama moterų sveikata, trikdoma psichologinė būseną ir gniuždoma savigarba, jos tampa visuomeniškai neaktyvios, liaujasi dalyvauti sprendimų priėmimo, rizikuoja iškristi iš darbo rinkos ir negali siekti profesinės karjeros. Visa tai trukdo nuosekliai vykdyti lyčių lygybės politiką.

Kovoje su smurtu prieš moteris didelis dėmesys skiriamas valstybės atsakui ir išipareigojimui veiksmingai spręsti kylančias problemas. Ekspertai pažymi, kad valstybė turi prisiimti atsakomybę ir sukurti smurto prevencijos sistemą, užtikrinti veiksmingą pagalbą nukentėjusioms ir teisiškai sustiprinti smurtautojo atsakomybę už padarytas veikas. Lietuvoje yra priimta Valstybinė smurto prieš moteris mažinimo strategija (toliau – Strategija) ir 2007–2009 metų bei 2010–2012 metų priemonių planai.

Strategijoje pateikiama situacijos analizė ir įvardijamos problemos (*diagnozė*). Tačiau lyčių nelygybė nėra laikoma smurto prieš moteris priežastimi. Nurodoma, kad veiksmingai šalinti smurtą prieš moteris šeimoje trukdo teisinių mechanizmų spragos, ribotas apsaugos priemonių ir socialinių paslaugų prieinamumas ir alternatyvių paslaugų smurtautojui stoka. Teisinio švietimo visuomenėje trūkumas taip pat vertinamas kaip vienas veiksnių, sąlygojančių smurto prieš moteris problemą, pabrėžiant, kad visuomenė vangiai reaguoja ir toleruoja smurtą, nes smurtą prieš moteris šeimoje vis dar laiko asmeninių (privatų) santykių klausimu. Dokumente referuojama į faktus, rodančius, jog moterys dažniausiai nukentia nuo smurto, o vyrai smurtauja.

Smurtą prieš moteris įvardijant kaip visuomeninę reikšmę turintį reiškinį, o pačią problemą apibūdinant kaip žmogaus teisių pažeidimą ir nusikaltimą, nėra nurodomi struktūriniai lyčių nelygybės aspektai, nors politikos dokumentuose pabrėžiant, kad smurtas prieš moteris yra žmogaus teisių pažeidimo problema, pripažįstamas lyties pagrindu formuojamas žmogaus teisių suvokimas, nes moterys yra ta grupė, kuriai šios teisės suvaržomos.

Strategijoje pateikti smurto prieš moteris sprendimo būdai (*prognozė*) didžiaja dalimi susieti su tarpinstituciniu valstybės ir nevalstybinio sektoriaus bendradarbiavimu, teisės aktų tobulinimu, pabrėžiant būtinybę atsisakyti privataus kaltinimo instituto smurto prieš moteris šeimoje atvejais, paslaugų nukentėjusioms ir smurtautojams plėtra bei finansavimu. Kalbama apie švietimo ir visuomenės sąmoningumo skatinimo kampanijas, padedančias keisti nuostatas apie smurtą šeimoje. Iš esmės siūlomos priemonės, leisiančios moterims naudotis visomis žmogaus teisėmis kasdieniame gyvenime. Tačiau toks situacijos pateikimas suponuoja, kad būtent moterys (o ne vyrai) turi aktyviau reikštis siekiant lygių teisių užtikrinimo. Taigi moterys vis dar suvokiamos kaip *kitokios* pilietės, kurių universalios pilietinės teisės yra ribojamos.

Išvados

Skaitytojų dėmesiui pateiktame leidinyje siekta parodyti kompleksiską lyčių lygybės politikos prigimtį, galimus skirtingus jos suvokimo ir interpretacijos būdus, apimančius tiek lyčių (ne)lygybės sampratos formuluotes, tiek politikos vizijas ir siūlomas / taikomas strategijas bei priemones kylančioms problemoms išspręsti.

Leidinyje aptartos Lietuvos lyčių lygių galimybių politikos prielaidos, apžvelgti lyčių teorijos pagrindai ir pateikta lyčių lygybės politikos diskurso kritinės analizės metodika, kuri suteikia galimybes nustatyti, kaip apibūdinama lyčių nelygybės problema (kas yra laikoma problema) ir kaip ją siūloma spręsti, kas iškelia lyčių nelygybės problemas (*balsai*) ir kokios kitos nelygybės kategorijos įtraukiamos į lyčių lygybės politikos dokumentus, kokie yra lyčių nelygybės mechanizmai ir kaip jie reprodukuojami, galiausiai kokios normos kritikuojamos (kvestionuojamos), o kokios įtvirtinamos dar labiau.

Nagrinėjant šiuos klausimus, aiškėja skirtingi požiūriai į lyčių lygybės politiką – vienodumo (įtraukimo), skirtumo (apvertimo) ir transformacijos (pakeitimo), kurie išplečia lyčių lygybės sampratos ribas, leidžia įvertinti trumpalaikius ir ilgalaikius lyčių lygybės politikos tikslus, suvokti siūlomų priemonių (ne)veiksmingumą sprendžiant lyčių nelygybės problemas ir įžvelgti vykdomos lyčių ir lygybės politikos kryptį.

Nagrinėjant Valstybinę moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programą, jos veiksmų planą ir Nacionalinę smurto prieš moteris mažinimo 2010-2012 metų strategiją leidinyje aiškinama, kaip praktiškai taikyti šį kritinės analizės metodą. Aptarti trys esminiai lyčių nelygybės klausimai – mažas moterų dalyvavimas

priimant sprendimus, šeimos ir darbo derinimo iššūkiai bei smurto prieš moteris problema.

Nagrinėjant politikos diskursą apie moterų (ne)reprezentaciją priimant sprendimus, aiškėja, kad dažniausiai siūloma skatinti moterų politinį aktyvumą ir dalyvavimą politikoje. Tuo būdu apie moteris kalbama taip, tarsi joms trūktų gebėjimų, žinių ir kompetencijų lygiaverčiai su vyrais priimti sprendimus. Tačiau gilesnis suvokimas to, kaip veikia visuomenėje nusistovėjusios normos, skatina ieškoti alternatyvių situacijos paaiškinimų ir galimų sprendimų.

Tam, kad moterys galėtų dalyvauti priimant sprendimus, joms būtina turėti laiko, kurį dabar atima buitį, ir nepatirti socialinio spaudimo dėl išskirtinai moterims priskiriamos pareigos rūpintis vaikais ir kitais šeimos nariais. Joms taip pat tenka įveikti vyrų tinklaveiką ir institucinį seksizmą, socialinius santykius grindžiantį stereotipiniu požiūriu į moterų ir vyrų vaidmenis visuomenėje. Todėl kai strateginiuose dokumentuose pabrėžiama, kad reikia moteris įtraukti į sprendimų priėmimą, yra parodoma, kad jos turi stengtis tapti lygiomis vyrams visose visuomenės gyvenimo srityse ir atitikti nusistovėjusią normą. Ilgalaikėje perspektyvoje toks požiūris tik dar labiau sustiprina moterų atskirtį, nes patriarchaline norma – vyrų dominavimu priimant sprendimus – nesuabejojama.

Aptariant šeimos ir darbo derinimo politiką, strateginiuose dokumentuose pabrėžiamos skirtingos vyrų ir moterų patirtys. Tačiau politikos tikslu netampa vyrų įtraukimas į privačią (šeimos) sferą, jų vaidmenų kaita, įpareigojant prisiimti globos pareigas. Pastebima, kad politika iš esmės kreipiama į lygių galimybių moterims suteikimą dalyvauti darbo rinkoje ar kitoje viešojoje veikloje, bet visai nesistengiama šalinti kliūčių siekiant šio tikslo. Formuluojant šeimos ir darbo derinimo politiką vadovaujamasi stereotipiniais moterų ir vyrų vaidmenimis, vyrams paliekant tradicinį šeimos maitintojo ir viešo asmens vaidmenį. Vyrų nėra įpareigojami arba konkrečiomis priemonėmis skatinami rūpintis globos reikalaujančiais šeimos nariais. Tuo tarpu moterų įtraukimą į darbo rinką skatinančios priemonės suponuoja, kad jos yra pagrindinės globėjos ir paliekama pačioms spręsti, kaip aktyviai dalyvauti darbo rinkoje, bet kartu tinkamai vykdyti įsipareigojimus šeimai.

Apžvelgus smurto prieš moteris mažinimo politiką ryškėja, kad smurtas prieš moteris nėra vertinamas kaip lyčių nelygybės problema. *Nacionalinėje smurto prieš moteris mažinimo strategijoje* smurtas prieš moteris pateikiamas kaip žmogaus

teisių pažeidimas. Ribota valstybės atsakomybė dėl tinkamos apsaugos ir paslaugų suteikimo vertinama kaip esminė šios problemos priežastis. Tad siūloma visapusiškai plėsti moterų galimybes naudotis žmogaus teisėmis kasdieniame gyvenime. Tačiau raginant gerinti moterų padėtį ir užtikrinti jų teises suponuojama, kad moterys (ne vyrai) turi aktyviau siekti minėtų teisių užtikrinimo, taip ignoruojant struktūrines smurto prieš moteris priežastis ir nepastebint socialinių padarinių. Lyčių nelygybė nėra suvokiama kaip smurto prieš moteris priežastis ir padarinys.

Kritinis lyčių lygybės politikos analizės metodas suteikia galimybę atpažinti ir tiksliau formuluoti lyčių nelygybės problemas, pasiūlant veiksmingesnius sprendimo ir tu pačių lyčių aspekto integravimo būdus. Lyčių nelygybė yra kompleksinis reiškinys, kurio negalima tapatinti tik su diskriminacijos klausimais. Todėl formuojant lyčių lygybės politiką būtina įvertinti vyrų ir moterų padėtį viešojoje ir privačiojoje srityse ir permąstyti platų spektrą politikos praktikų, kurios (ne)užtikrina vienodas moterų ir vyrų galimybes, ieškant būdų sisteminiams kliūtimis pašalinti.

LITERATŪRA:

Anthias, Floya, Yuval-Davis, Nira (1990) 'Contextualizing Feminism. Gender, Ethnic and Class Divisions', *British Feminist Thought: A Reader*, Terry Lovell(ed.). Oxford: Blackwell.

Bacchi, Carol L. (1999) *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. London: Sage.

Bacchi, Carol L., Evelin, Joan (2004) 'Mainstreaming and neoliberalism: A contested relationship', *Policy and Society: Journal of Public, Foreign and Global Policy* 22 (2): 98-118.

Bacchi, Carol L., Evelin, Joan (2010) *Mainstreaming Politics: Gender Practices and Feminist Theory*. University of Adelaide Press.

Barnett Donaghy, Tanya (2003) 'Mainstreaming: Northern Ireland Participatedemocratic Approach.' Paper presented at the Centre for the Advancement of Women in Politics, School of Politics, Queen's University, Belfast, February 2003. Available online <http://www.qub.ac.uk/cawp/research/mainstreaming.PDF>.

Bashevkin, Sylvia, ed. (1985) *Women and Politics in Western Europe*. London: Frank Cass.

Beisel, Nicola and Tamara Kay (2004) 'Abortion, Race and Gender in Nineteenthcentury America', *American Sociological Review* 69 (4): 498-518.

Bell, Mark (2004) 'Race, Gender and Class Bibliography', Website of the American Sociological Association, 2004. Available online <http://www.asanet.org/sections/rgcbiblio.html>.

Benhabib, Seyla (1992) *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. New York: Routledge.

Berger, Peter L., Luckman, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise it's the Sociology of Knowledge*. Garden City, New York: Anchor Books.

Bertalanffy, Ludwig von (1968) *General Systems theory: Foundations, development, applications*. New York: Georg Brasiler.

Beveridge, Fiona and Sue Nott (2002) "Mainstreaming: A Case for Optimism and Cynicism." *Feminist Legal Studies* 10: 299-311.

- Brookfield**, Stephen D. (1987) *Developing Critical Thinkers: Challenging Adults to Explore Alternative Ways of Thinking and Acting*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Budlender** et al. (2002) *Gender Budgets Make Cents. Understanding Gender Responsive Budgets*. London: Commonwealth Secretariat.
- Bulbeck**, Chilla (1998) *Re-organizing Western Feminisms*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Butler**, Judith (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Carrigan**, Tim; Connell, Raewyn; Lee, John (1985) 'Towards a New Sociology of Masculinity', *Theory and Society* 14 (5): 551-604.
- Chodorow**, Nancy (1978) *The Reproduction of Mothering*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Collinson** David; Hearn, Jeff. (1994) 'Naming Men as Men: Implications for work, Organization and Management', *Gender, Work and Organization* 1(1): 2-22.
- Connell**, Raewyn (1987) *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Sydney: Allen and Unwin.
- Connell**, Raewyn (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Crenshaw**, Kimberlé Williams (1989) 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics', *University of Chicago Legal Forum*: 139-67.
- Crenshaw**, Kimberlé Williams (1994) 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *The Public Nature of Private Violence*, Martha Albertson Fineman and Rixanne Mykitiuk (eds.). New York: Routledge.
- Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (1991), Katharine T. Bartlett and Rosanne Kennedy (eds.). Boulder: Westview Press.
- Ferguson**, Kathy (1984) *The Feminist Case Against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ferguson**, Kathy E. (1993) *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Ferree**, Myra Marx and William Gamson (2003) 'Gendering of Governance and Governance of Gender', *Recognition Struggles and Social Movements*, Barbara Hobson (ed.). New York: Cambridge University Press.

- Fraser**, Nancy (1997) *Justice Interruptus: Critical Reflections on the 'Post-Socialist' Condition*. London: Routledge.
- Fulcher**, Gillian (1989) *Disabling Policies? A Comparative Approach to Education Policy and Disability*. East Sussex: The Falmer Press.
- Gadamer**, Hans Georg (1960) *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr.
- Gadamer**, Hans Georg (1983) *Verita e metodo*. Milano: Bompiani.
- Gender Mainstreaming Manual: A book of practical methods from the Swedish Gender Mainstreaming Support Committee* (2007) Stockholm: Edita Sverige AB.
- Giddens**, Anthony (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gill**, Rosalind (2007) *Gender and the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Gilligan** Carol. (1982) *In a Different Voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hancock**, Ange-Marie (2007) 'When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm', *Perspectives on Politics*, Vol. 5(1): 63-79.
- Harris**, Angela (1991) 'Race and Essentialism in Feminist Legal Theory', *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender*, Katharine T. Bartlett and Rosanne Kennedy (eds.). Boulder: Westview Press.
- Hearn**, Jeff (1992) *Men in the Public Eye*. London: Routledge.
- Hull**, G.T., Scott P. Bell and Barbara Smith (1982) *All the Women are White, All the Blacks Are Men, but Some of Us Are Brave*. New York: The Feminist Press.
- Irigaray**, Lucy (1985) *This Sex which is not One*. NY: Cornell University Press.
- Kantola**, Johanna (2006) *Feminists Theorize the State*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Kantola**, Johanna and Nousiainen Kevät (2009) *Institutionalising Intersectionality in Europe: Legal and Political Analyses*. A paper presented in the First European Conference on Politics and Gender, Queen's University Belfast, 21-23 January 2009.
- Kerfoot** Deborah; Knights David (1996) 'The Best is yet to Come', *Men as Managers, Managers as Men*, Collinson, DL. and Hearn J. (eds). London: Sage.
- Kriszan**, Andrea, Maria Bustelo, Andromachi Hadjiyanni, and Fray Kamoutsi (2007) 'Domestic Violence: A Public Matter', *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical fraze Analysis of Gender Policies in Europe*, Mieke Verloo (ed.). CEU Press: 141-184.
- Lombardo**, Emanuela and Meier, Petra (2006) 'Gender Mainstreaming in the EU: Incorporating a Feminist Reading?', *The European Journal of Women's Studies* 13(2): 151-166.

- Lombardo**, Emanuela, Vlasta Jalušič, Maro Pantelidou Maloutas and Birgit Sauer (2007) 'Taming the Male Sovereign? Framing Gender Inequality in Politics in the European Union and the Member States', *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical fraze Analysis of Gender Policies in Europe*, Mieke Verloo (ed.). Budapest: CEU Press.
- Lorde**, Audre (1984) *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Trumansburg: Crossing Press.
- Lovenduski**, Joni (2005) *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Lovenduski**, Joni and Pippa Norris (1993) *Gender and Party Politics*. London: Sage.
- MacKinnon**, Catharine A. (1987) *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. Cambridge: Harvard University Press.
- Meier**, Petra and Lombardo, Emanuela (2008) 'Concepts of citizenship underlying EU gender equality policies', *Citizenship Studies*, vol. 12, No. 5: 481-493.
- Meier**, Petra, Peterson, Elin, Tertinnegg, Karin, and Zentai, Violetta (2007) 'The Pregnant Worker and Caring Mother: Framing Family Policies accross Europe' in Mieke Verloo (ed.) *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical fraze Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest: CEU Press.
- Mitchell**, J. (2004) 'Procreative Mothers (sexual difference) and child-free sisters (gender)', *European Journal of Women's Studies* 11 (4): 415-26.
- Moi**, Toril (1999) 'What is a Woman?: Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture', *What is a Woman and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum**, Martha (2000) *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. New York: Cambridge University Press.
- Okin**, Susan Moller (1989) *Justice, Gender and the Family*. New York: Basic Books.
- Okin**, Susan Moller (1991) 'Gender, the Public and the Private', *Political Theory Today*, David Held (ed.). Cambridge: Polity Press.
- Olsen**, Frances E. (1985) 'The Myth of State Intervention in the Family', *University of Michigan Journal of Law Reform* 18(1): 835-64.
- Ore**, Trace E. (2009) *The Social Construction of Difference and Inequality*. Saint Cloud State University.
- Pateman**, Carole (1987) 'Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy', *Feminism and Equality*, Anne Phillips (ed.). Oxford: Blackwell.
- Phillips**, Anne (1995) *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Phillips**, Anne (1995) *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.

- Phillips**, Anne (2003) 'Recognition and the Struggle for Political Voice', *Recognition Struggles and Social Movements*, Barbara Hobson (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips**, Anne, ed. (1998) *Feminism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rees**, Teresa (1998) *Mainstreaming Equality in the European Union. Education, Training and Labour Market Policies*. London: Routledge.
- Sandoval**, Chela (1991) 'U.S. Third World Feminism: The Theory and Method of Oppositional Consciousness in the Postmodern World', *Genders* 10: 1-24.
- Scott** Joan Wallach (1990) 'Deconstructing Equality-versus-Difference, or, the Use of Poststructuralist Theory for Feminism', *Conflicts in Feminism*, Hirsch, M. and Fox Keller, E. (eds.). New York: Routledge.
- Skocpol**, Theda (1995) *Social Policy in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Spelman**, Elizabeth V. (1988) *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston, MA: Beacon Press.
- Squires**, Judith (1999) *Gender in Political Theory*. Cambridge/Oxford: Polity Press.
- Squires**, Judith (2005) 'Is Mainstreaming Transformative? Theorising Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation', *Social Politics* 12 (3 Fall): 366-388.
- Stetson**, Dorothy McBride, and Amy Mazur, eds. (1995) *Comparative State Feminism*. Newbury Park: Sage.
- Stratigaki**, Maria (2004) 'The Cooptation of Gender Concepts in EU Policies: The Case of 'Reconciliation of Work and Family'', *Social Politics* 11 (1): 30-56.
- Thomas**, William Isaac (1966) 'The Relation of Research to the Social Process', *W.I. Thomas on Social Organization and Personality*, Morris Janowitz (ed.), 289-305. Chicago: University of Chicago Press.
- Ture**, Kwame; Hamilton, Charles V. (1992 [1967]) *Black Power: The Politics of Liberation in America*. New York: Random House.
- Verloo**, Mieke (2005a) 'Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Frame Analysis Approach', *The Greek Review of Social Research. Special Issue: Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem across Europe* 117 (B'): 11-34.
- Verloo**, Mieke (2005b) 'Reflections on the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming', *Social Politics* 12 (3 2005b): 344-365.

Verloo, Mieke (2006) 'Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union', *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 211–228.

Verloo, Mieke; Lombardo, Emanuela (2007) 'Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing a Critical Frame Analysis Approach', *Multiple Meanings of Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest: CEU Press.

Villagomez, Elisabeth (2004) 'Gender Responsive Budgets: Issues, Good Practices and Policy Options', Paper presented at the Regional Symposium on Mainstreaming Gender into Economic Policies. Geneva: UN Economic Commission for Europe, January 28–30, 2004.

Walby, Sylvia (2004) 'The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regimes', *Social Politics* 11 (1): 4–29.

Walby, Sylvia (2004) 'The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regimes', *Social Politics* 11 (1): 4–29.

Walby, Sylvia (2005) 'Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice', *Social Politics*. 12 (3 Fall): 321–343.

Walby, Sylvia (2007) 'Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities', *Philosophy of the Social Sciences* 37: 449.

Woodward, Alison (2004) 'Building Velvet Triangles: Gender and Informal Governance', *Informal Governance in the European Union*, Thomas Christiansen and Simona Piattoni (eds.). Cheltenham: Edward Elgar.

Woodward, Alison (2005) 'Gender Mainstreaming: An Example of Open Methods Coordination or a Challenge?', *Coordinating the European Union: Constructing Policy Coordination and Coherent Action in a Multi-level System*, Hussein Kassim, Anand Menon, and B. Guy Peters (eds.). Oxford: Oxford University Press.

Young, Iris Marion (2002) 'Lives Body vs. Gender: Reflections on Social Structure and Subjectivity', *Ratio XV* (December): 410–428.

